Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

SOCIÁLNÍ DEVIACE

studijní opora k předmětu
pro studenty kombinované formy studia
oboru Sociální komunikace v neziskovém sektoru

Doporučený semestr:	čtvrtý
Prerekvizita:	není
Navazující předmět:	není
Ukončení předmětu:	zkouška
Garant předmětu:	prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Základní informace k předmětu Sociální deviace

Vyučující: **Prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.**

Kontakt: blahoslav.kraus@uhk.cz

Hodinová dotace přímé výuky:
Kombinovaná forma studia: 12 hod. za semestr

Zařazení předmětu: 4. semestr

Pravidla komunikace s vyučujícím:
Prostřednictvím e-mailové korespondence, v konzultačních hodinách – zveřejněny na webových stránkách katedry

Úvod do studia předmětu

Předmět seznamuje studenty s problematikou sociálních deviací, různými teoriemi zabývajícími se výkladem socialně deviantního chování a přináší charakteristiku nejzávažnějších deviací a aktuálního stavu v naší společnosti. Dále analyzuje příčiny těchto jevů, charakterizuje průběh jejich vzniku a také možnosti prevence resp. jejich nápravy.

Cíle předmětu

Cílem předmětu je vybavit studenty poznatky o základních kategoriích z dané problematiky (normy, sociální deviace, sociálně patologické jevy, sociální kontrola), informacemi o příčinách vzniku deviantního chování, o situaci v naší společnosti a také připravit na praktické využití těchto poznatků v praxi při práci v neziskových institucích a organizacích.

Osnova předmětu

1. Sociální deviace, jejich pojetí
2. Teorie sociálních deviací (biologické, psychotické, sociologické)
3. Příčiny sociálně deviantního chování
4. Sociálně negativní jevy (chudoba, rozvodovost, nezaměstnanost, populační nerovnováha).
5. Asociální jevy (šikana, domácí násilí, divácké násilí, extremismus, činnost sekt).
6. Kriminalita (pojem, vývoj a aktuální stav, druhy trestné činnosti)
7. Prostituce (charakteristika jevu, stav, druhy, pohlavní choroby)
8. Sebevražednost (charakteristika, vývoj a aktuální stav, formy a druhy)
9. Závislosti (alkoholismus, nikotinismus).
10. Nealkoholová toxikománie (drogy) a nelátkové závislosti.
11. Možnosti řešení sociálních deviací ve společnosti

Literatura

Základní literatura:

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, 2.vyd. 2010.
KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B. *Společnost, rodina, sociální deviace.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2014.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009
MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence.* Praha: Portál, 1998

Rozšiřující literatura:

ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Praha: 1998.
DUŠEK, K., JANÍK, A. *Drogy a společnost.* Praha: Avicenum, 1990.
FRANKEL, B., *O sebevraždách*. Praha: 1998
HELLER, J.PACINOVSKÁ,V. *Závislost známá, neznámá*. Praha: Grada Publishing, 1996.
JEDLIČKA, R., KOŤA, J. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže.* Praha, Karolinum, 1998.
KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikany ve školách*, Praha: Portál, 1998.
KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J.*Vzpoura deprivantů*. Praha: Makropulos, 1996.
KOZÁK, J., SVOBODOVÁ, A. *Mládež a kouření*. Praha: Ústav zdravotní výchovy, 1990.
KRAUS, B. a kol. *Jak žije středoškolská mládež na konci XXI. století.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2004.
MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON, 1999.
MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: PdF MU. 2008.
NEŠPOR, K. *Kouření, pití a drogy.* Praha: Portál, 1994.
NEŠPOR, K. *Středoškoláci o drogách a alkoholu, kouření a lepších věcech.* Praha: Portál, 1995.
NEŠPOR, K., MARHOUNOVÁ, V. *Alkoholici, feťáci, gambleři*. Praha: 1995.
NEŠPOR, K. *Hazardní hra jako nemoc*. Ostrava: 1994.
NOŽINA, M. *Svět drog v Čechách.* Praha: Koniasch Latin Press, 1997.
PRESL, J. *Drogová závislost*. Praha: 1994
ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: 1995.
SKÁLA, J. et.al. *Závislost na alkoholu a jiných drogách*. Praha: Avicenum, 1987
VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese.* Praha:Portál, 2000.

Požadavky na ukončení předmětu

Zápočet:

Každý student zpracuje seminární práci v rozsahu minimálně 6 stran na téma, které se bude týkat nějaké sociální deviace – (terminologie, charakteristika, vývoj, aktuální stav, perspektiva). Práce bude vždy vycházet z určitých pramenů a student přesvědčí, že dokáže s nimi pracovat (včetně norem citací apod.).

Zkouška:

Zkouška je písemná a ústní (nejprve test o deseti otázkách, pak následuje ústní část).

1. Písemná část má podobu vědomostního testu, který zjišťuje osvojení základní terminologie předmětu a orientaci v základních poznatcích

v rozsahu prezentované učební látky ve výuce. Za úspěšné absolvování písemné části zápočtu je považováno získání alespoň 60% bodů.

2. Ústní část navazuje na konkrétní nedostatky v testu a rozvíjí základní problematiku v dalších souvislostech.

Význam ikon v textu

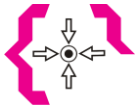

Cíle

na počátku každé kapitoly konkretizují výukový cíl kapitoly; představují tak vstupní orientaci ve výukovém tématu.

Časová náročnost

udává, kolik času zpravidla potřebuje student k prostudování kapitoly; tento údaj je orientační a jeho skutečný rozsah se může u jednotlivých studentů lišit.

Pojmy k zapamatování

jsou soupisem důležitých pojmů a hlavních faktů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

obsahuje doplňující či rozšiřující, upřesňující informace.

Kontrolní otázky

umožňují studentovi ověřit porozumění textu a osvojení problematiky studované kapitoly.

Souhrn

představuje shrnutí tématu.

Literatura

je soupisem zdrojů použitých v kapitole

1 Sociální deviace a jejich pojetí

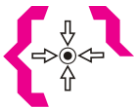

Cíle

Seznámit s vědní disciplinou sociální patologie, základními kategoriemi a jejich pojetím.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální patologie, normy, sociální deviace, sociální kontrola, toleranční limit, sociálně patologický jev.

1.1 Sociální patologie a sociální deviace

Pojem sociální patologie (angl. social pathology, něm. Sozialpathologie, fr. pathologie sociale) má více významů. Označuje vědní disciplínu, studijní předmět a také společensky nežádoucí, chorobné jevy ve společnosti. Patologie (od slova pathos – utrpení, choroba) je pojem používaný především v medicíně, také ale v psychologii a v neposlední řadě ve spojení s pojmem sociální. Takto jej poprvé užívá anglický pozitivistický filozof a sociolog Herbert Spencer (1820 – 1903), autor „organistické teorie společnosti“, představitel evolucionizmu a sociálního darwinizmu, jako paralelu k chorobám biologického charakteru a sociálně patologické jevy chápe jako „choroby společnosti“.

Pojem sociální deviace v poslední době čím dál více nahrazuje pojem sociální patologie. Deviace, jako pojem relevantní k sociopatologickým jevům, je výrazem porušení normy nebo pravidla vzhledem k původnímu obecně přijímanému modelu či normě. Sociální deviace je pak porušení či odchylka od některé sociální normy (obecné verbalizované pravidlo či předpis) chování. Tedy nerespektování požadavků, které na jedince či skupinu klade určitá norma nebo soubor norem.

Sociální deviace jsou označením porušení nebo podstatného odchýlení se od sociálních norem chování, je výrazem nerespektování požadavků, které na individuum nebo skupinu klade určitá norma. Sociologické pojetí deviace je podstatně širší než pojetí právní nebo etické. Deviace sociální je totiž narušením kterékoliv sociální normy, nejen normy sankcionované právně, nábožensky nebo morálně.

Také víme, že se běžně rozlišují deviace negativní a pozitivní, tedy nejen nerespektování norem (chudoba, záškoláctví, nechuť pracovat, krást), ale přehánění a dovádění dodržování norem do krajnosti (bohatství, workoholismus, militantní postoje k sebemenší odchylce). I když o tomto rozdělení je možné diskutovat už proto, že „deviace“ jako taková má ve své konotaci nežádoucí negativní hodnotu. Je-li normou, že rodina má mít dvě děti, pak za deviantní lze pokládat jak rodinu s pěti potomky, tak rodinu bezdětnou a obojí má na populační vývoj negativní dopad. Mělo by jít vždy o hodnocení deviace z hlediska stupně užitečnosti či škodlivosti, tedy toho,

zda deviace přispívá k posílení a stabilitě dané, společnosti, či zda tyto dopady jsou zřetelně negativní.
Ne všechny sociální deviace a deviantní chování lze považovat za sociálně patologické jevy. Těmi rozumíme zásadní závažná porušení norem. Vzhledem k ne zcela jasnému vymezení tohoto pojmu se v poslední době více užívá právě širší vymezení – sociální deviace. Sociální deviace je tedy opakem konformity. To souvisí s tím, jak je v konkrétní společnosti nastavena toleranční limita k jednotlivým jevům. To znamená, co je v dané společnosti ještě možné tolerovat a nebude sankcionováno.

1.2 Sociální normy

V zásadě existuje shoda v tom, že pro posouzení deviantního chování je třeba vycházet ze sociokulturního kontextu, ve kterém k tomuto chování došlo. Pro pochopení sociálních deviací je nepochybně důležitá otázka samotných norem. Normu většinou chápeme jako jisté pravidlo, předpis pro chování v určité životní situaci. Pojem sociální norma představuje pravidlo pro vědomé jednání, očekávané chování v dané společnosti.
Normy jsou:
- nezbytnou součástí života a fungování společnosti. Dávají životu společný řád.
- součástí kulturního dědictví, ale mohou se měnit.
- souvisejí s hodnotami.

Každá společnost má normy nastaveny jinak, odlišné normy se mohou objevovat i v rámci subkultur. Vzhledem k různým proměnám ve společnosti, k posunům v hodnotovém systému dochází také ke změnám v pojetí norem a míře tolerance. Je přirozené, že jsme každodenně svědky porušovaní různých norem. Je důležité si uvědomit, že žádna sociálna norma není je, a ani nemůže byť dodržovaná z důvodu jedinečnosti individua přesně a stejným způsobem.
V každém sociálním prostředí proto existuje tzv. nepsaný toleranční limit. Ten je proměnlivý v čase a ve vztahu ke kultuře dané společnosti. Toleranční limit můžeme vymezit jako míru variability snášenlivosti k chování a dodržovaní norem druhými jednotlivci.
Proměnlivost toleranční limity v čase dobře můžeme pozorovat např. v souvislosti s rozvodovostí, kde došlo k posunu od minimální tolerance ještě někdy v padesátých letech k situaci dnešní, kdy střídání partnerů je pokládáno téměř za normální. Někdy se v důsledku společenského vývoje změní norma a to i právní zcela radikálně jako v případě homosexuality.
Známe normy: a) explicitně dané (zákonné)
b) implicitně dané (morální)
- obyčejové
- náboženské (nejstarší)

Dále lze rozlišit normy: a) proskribující (zakazují)
b) preskribující (přikazují)

1.3 Sociální kontrola

V souvislosti s fungováním norem ve společnosti je třeba se zmínit i o systému sociální kontroly. Základním mechanismem, který by měl vést ke konformnímu jednání je socializace. Ta by v optimálním případě měla vést k „sebekontrole“ (vlastní svědomí, kdy by se člověk sám od sebe dokázal normami řídit a podle nich jednat. Bohužel lidí, kteří dospějí do tohoto stádia, kdy mají „jakéhosi policajta“ v hlavě a

dodržují normy z přesvědčení je menšina. U většiny k tomu dochází ze strachu z postihu. Sociální kontrola je prvkem sociální regulace.
Proto společnost musí vytvářet jistý systém nátlaku, sociální kontroly. Ten je tvořen mechanismy, jejichž smyslem je zabezpečit stabilitu a pořádek ve společnosti a to prostřednictvím institucí za pomoci různých sankcí. Jedná se o činnosti s cílem udržet společenský řád, zachovávat bezpečí a vytvářet pocit jistoty.
Existují následující mechanismy sociální kontroly:

a) fyzická
b) psychická (morální, veřejné mínění)
c) právní
d) ekonomická

Sankce je reakcí ostatních na chování jednotlivce, či skupiny s cílem zajistit dodržování normy. Může být pozitivní i negativní a dále formální a neformální. Negativní sankce představuje trest a ten může být udělen formálně (soudy, policie, finanční úřad apod.) nebo neformálně např. rodičem.

V současné společnosti mechanismy sociální regulace selhávají. Ať se to týká policie, dalších orgánů státní správy, nebo mechanismů v jednotlivých institucích, organizacích. Patříme k zemím s nejvyšší mírou korupce. Kapitolou samo o sobě je naše soudnictví a jeho činnost
Snad nejvíce však selhává kontrola veřejná, poznamenaná egoismem (každý se starej sám o sebe), lhostejností, apatií, tendencí izolovat se od společenského dění.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte pojem sociální patologie.
2. Jak rozumíte vztahu pojmů sociálně patologické jevy a sociální deviace?
3. Charakterizujte pojem společenská norma a její roli v životě společnosti.
4. Jaké existují druhy norem?
5. Jaké existují formy sociálním kontroly?
6. Co je a jakou roli má ve společnosti toleranční limita?
7. Uveďte příklady odlišnosti různých norem a toleranční limity v různých společnostech.

Souhrn

V této kapitole se jedná o uvedení do celé problematiky sociálních deviací. Východiskem je charakteristika norem, jejich utváření v konkrétní společnosti, v té spojitosti úloha a různé formy sociální kontroly. Následně je řeč o sociálních deviacích jako důsledku nonkonformního jednání a srovnání s pojmem sociálně patologické jevy.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 9-10.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 13-14

2 Teorie sociálních deviací.

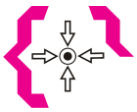

Cíle

Charakterizovat různé přístupy k pojetí sociálních deviací, jejich vzniku z hledisek biologických, psychologických a sociologických.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, společnost, biologické teorie, psychologické teorie, sociologické teorie.

V zásadě lze rozlišit z hlediska jednotlivých disciplin přístup:
a) Biologický (podstata tkví ve vrozených dispozicích)
b) Psychologický (vidí příčiny deviantního jednání v psychice člověka a složitosti jejího vývoje)
c) Sociologický (deviantní jednání lidí je důsledkem selhání společnosti a jejího fungování)
d) Polyetiologický (představuje propojení všech uvedených přístupů a tedy přístup interdisciplinární)

1. Teorie biologické

Biologické teorie jsou nejstaršími teoriemi. Spojuje je představa, že dědičné predispozice (příp. v kombinaci s jinými) mohou způsobovat deviantní jednání jedince. Pro takové jednání není tedy podstatná výchova ani sociální prostředí, ale biologická podstata člověka, která determinuje jeho další vývoj.
Největšího ohlasu ve své době dosáhla italská antropologická škola reprezentovaná Cesarem Lombrosem (1853 -1909), italským lékařem. Východiskem Lombrosovy práce „Zločinný člověk“ (1876) se stala analýza početného souboru vězňů, která vyústila v představu, že existuje určitý typ rodilého zločince. Tento typ Lombroso identifikoval především na základě poměřování tvaru lebky.
Lombrosův žák a spolupracovník Enrico Ferri (1856–1929), vysvětloval zločin jako následek faktorů, které rozdělil do tří skupin. Na faktory antropologické povahy (věk, pohlaví, organická stavba těla), fyzické faktory (např. etnikum, podnebí, klima) a sociální faktory (populační vývoj, migrace, zvyky, náboženství právní normy, ekonomická situace apod.). Podle něho tedy není možné pohlížet na zločin jako na izolovaný čin, ale jako na výsledek vrozených, ale také jako na produkt sociálního prostředí.
K úvahám zapadajícím do biologického přístupu k výkladu sociálně deviantního chování přispěla i známá Kretschmerova typologie osobnosti. Jeho rozdělení na tři

základní typy (astenický, pyknický a atletický) a to, že jim přiřadil i určité psychické vlastnosti včetně tendence páchat trestnou činnost, inspirovalo harvardského profesora Williama H. Scheldona (1898-1977) k vytvoření klasifikace lidských typů, která patří k nejznámějším snahám o aplikaci různých typologií osobnosti na deviantní jednání.
Scheldon dospěl ke třem konstitučním typům s rozdílným temperamentem i stupněm mentální úrovně. Endomorfní charakterizoval mělkostí a oblostí tvarů a přisoudil mu znaky pohodlnosti, oblíbenosti jídla a pití, společenskosti, družnosti. Typ mezomorfní (s výrazně muskulární a svalnatou stavbou těla) se vyznačuje jednáním bez zábran, agresivitou, zálibou v dobrodružstvích, výbušností, extrovertní orientací, jistou bezohledností, citovou labilitou. Poslední ektomorfní typ je synonymem křehkosti a lineárnosti tvarů, je vlastní hubeným lidem a pro něho je charakteristická senzitivnost, introvertní orientace, chybí mu někdy sebeovládání. K deviantnímu jednání a selhávání v životních situacích má podle této typologie nejblíže typ mezomorfni.
V 60.tých letech 20.století ustoupily pokusy o typologizaci novým koncepcím pod vlivem rozvoje humánní genetiky. Sheldon a Eleonora Glueckovi zasvětili svůj život výzkumu delikventního jednání. Jednalo se vesměs o dlouhodobá srovnávací šetření longitudinální povahy (muži, ženy, mladiství recidivisté). .
K biologickému pohledu na sociální deviace přispěl i dánský výzkum Karla O. Christiansena, který zjistil, že u monozygotních dvojčat je shoda v kriminálním jednání dva až třikrát větší než u dizygotních.
Sarnoff A. Mednick analyzoval trestnou činnost více jak 14 000 dětí adoptovaných v letech 1927 – 1947. Tam, kde byl trestaný biologický otec, byla větší pravděpodobnost delikventního jednání dítěte, než když byl trestaný rodič adoptivní. Ukázalo se, že i když sourozenci byli adoptováni do různých rodin a nepřišli do styku se svým delikventním otcem, značná část se jich dopouštěla opět trestné činnosti. Nejvíce k objektivnosti a významu biologických teorií přispěly objevy humánní genetiky v posledních desetiletích:
- Chromozomální skladba („syndrom XYY“ – zločinecký gen)
- Struktura DNA a možnosti klonování
- Zkoumání biochemických procesů (nepoměr vitamínů, hormonů, léky, drogy)
- Objevy a studium neurotransmiserů: dopaminu, serotoninu
- Role mužského hormonu – testosteronu (zvýšená hladina vede k agresi)

2. Psychologické teorie

Psychoanalytické koncepce se opírají především o učení Sigmunda Freuda (1856-1939), který se však otázkami deviantního a nekonformního chování zabýval okrajově. Podle něho duševní život je ovládán pudy (pud sexuální a pud destrukční) a pokud je některý pud potlačován může dojít ke konfliktu. Pokud člověk pudy nepotlačuje, jeho chování se stává deviantní ze strany společnosti. Pokud své pudy potlačuje a je konformní vůči společenským normám, je podle Freudova učení deviantní vůči své vlastní přirozenosti (Mühlpachr, 2001,12).
Psychoanalyticky byl ovlivňován zpočátku také anglický psycholog John Bowlby. Nedomnívá se, že by deviantní jednání bylo dědičné, ale spíše se snaží je vysvětlit z hlediska rané socializace, kdy se vytváří postoje vůči normám a hodnotám. Bowlby tvrdí, že většina delikventů, kteří jsou chronickými recidivisty, trpí nedostatkem mateřské lásky z raných let, plně se to tak týká dětí z dětských domovů a také dětí nechtěných.
Známou teorií osobnosti ve vztahu k deviantnímu jednání je Eysenckův model osobnosti člověka. Jeho členění ve dvou rovinách (extroverze-introveze a emoční

labilita-stabilita) umožňuje vytvářet různé varianty osobnosti. Takže např. emocionálně stabilní extrovert může být blízko deviantnímu chování svou bezstarostností, lehkomyslností a naopak extrovert nestabilní svou impulzivností, vzrušivostí, agresivitou.
Někteří autoři spojují vznik a rozvoj chování s morálkou a vývojem morálního života. Lawrence Kohlberg rozlišuje tři stádia morálního vývoje člověka: předkonvenční, konvenční a postkonvenční. Později pak rozšířil počet na šest. Prvé stádium je typické pro dítě, které si normy teprve osvojuje, druhé stádium je průvodním jevem dospívání, kdy dochází k postupnému zvnitřňování norem a poslední stádium znamená, že si člověk nejen normy dokonale osvojil, ale že je schopen a ochoten se jimi beze zbytku řídit, protože je přesvědčen o správnosti takového jednání.
Podle něho značná část lidí nedospěje do onoho posledního stádia a uvažování většiny delikventů odpovídá předkonvenční morální úrovni, resp. konvenční. Samotný fakt nízké morální úrovně však nemusí automaticky vést k deviantnímu chování.

3. Sociologické teorie

3. 1 Teorie sociální anomie ¨

Pojetí E. Durkheima

Historicky nejstarší přístup je spojován se jménem Émila Durkeima (1858-1917).
Stav sociální anomie charakterizuje Durkheim jako rozklad sociálních norem, kdy přestávají platit zákony i pravidla soužití, nastává stav „bezzákonnosti“, stav dezorientace, chaos, anarchie. Neexistuje kontinuita v hodnotách. Anomie podle něho vzniká vždy jako důsledek náhlých ekonomických zvratů a změn.
Problému anomie věnoval Durkheim pozornost především v souvislosti se sebevražedností, kterou vysvětloval rovněž tlakem sociálního prostředí, ve kterém sebevrazi žijí. Byl prvý, kdo spojoval sebevražedné jednání s ekonomickým stavem společnosti. Na základě rozsáhlého statistického materiálu došel k závěru, že množství sebevražd kolísá v závislosti na tom, zda společnost se nachází ve stádiu hospodářské prosperity, či hospodářské krize. Rozlišuje sebevraždy: - egoistická (důsledek osamělosti), altruistická (sebeobětování), anomická (důsledek společenských otřesů).

Pojetí R. K. Mertona

Durkheimův koncept anomie v prvé polovině 20. století rozpracoval Robert K.Merton. Shodně s ním tvrdí, že sociální deviace není výsledkem patologické osobnosti, ale je produktem struktury společnosti a její kultury.
Pokud cíle, které společnost vytváří jedinec nemůže dosáhnout za pomoci legitimních prostředků, dochází ke konfliktu se sociální realitou a výsledkem je anomie – tedy stav, kdy obecně přijaté cíle jsou v rozporu se společensky schválenými způsoby jejich dosažení. Na tomto základě pak rozvíjí svoji koncepci tzv. adaptivních mechanismů.
Lidé volí různé adaptivní mechanismy jako reakci na rozpor mezi hodnotami, které společnost hlásá a legálními prostředky jejich dosahování):

-„Konformisté“ – přijímá kladně jak všeobecně sdílené hodnoty (cíle), tak prostředky k jejich dosahování. /++/

- „Inovátoři“ - sdílejí hodnoty a cíle, ale nelegitimními prostředky. /+ -/

-„Ritualisté“ – odmítají uznávané cíle, rezignují a podřizují se akceptovaným normám. /- +/

- „Odpadlíci“ (retreatisté) – únik a odmítnutí jak žádaných a přijímaných cílů, tak prostředků k dosažení (tuláci, opilci, narkomani). /- -/
- „Rebelové“ – představují v podstatě retreatismus s otevřenou reakcí, se snahou měnit společenskou situaci a nahradit staré cíle a prostředky novými.

3. 2 Teorie sociální dezorganizace

Tato teorie je spojována s působením tzv. chicagské sociologické školy. Zločinnost a deviantní jednání spojují se sociální situací ve společnosti. Reflektují souvislosti s výraznou diferenciací společnosti (kriminalita se týká především chudinských čtvrtí).
K představitelům patří Florian Znaniecki, Robert E. Park. Sledují, jak v rámci industrializace společnosti dochází v rámci postupující dělby práce ke specializaci. V důsledku toho dochází k vytváření odlišných (někdy konfliktních) hodnot a norem, což je patrné především u etnických skupin přistěhovalců. Střetávání odlišných subkultur snižuje možnosti vnitřní i vnější sociální kontroly. Za situace, kdy je proces sociální kontroly narušen, kdy selhává, dochází, k sociální dezorganizaci, jejímž důsledkem je deviantní jednání.
Dezorganizované prostředí různých vztahů (vrstevnických, sousedských, příbuzenských) produkuje „kriminální tradice“, výrazná diferenciace společnosti vytváří naprosto odlišné životní podmínky a různá prostředí (slumové čtvrti) - zločinnost je produktem špatného prostředí. Souvisí to opět s kulturními vzory, např. „kriminální tradice“ vytváří tlak na deviantní jednání.

3. 3 Teorie sociální kontroly

Tato teorie předpokládá, že porušování norem je přirozené a stát se deviantem není vůbec problém. Většina lidí se nechová deviantně, protože nechce přijít do konfliktu s existující sociální kontrolou. Lidé jsou konformní, pokud působí sociální kontrola. Příčinou deviantního chování je pak oslabení, či absence této kontroly, selhávání kontrolních mechanismů. Většina lidí tedy nejedná deviantně pouze v důsledku působení sociálního tlaku různých institucí. Pokud tento tlak je nedostačující, otevírá se prostor pro porušování norem, cesta k deviantnímu chování.
Mechanismy kontroly lze v zásadě rozlišit na vnitřní (autokontrola v důsledku internalizace norem) a vnější (realizované okolím, různými institucemi). V prvém případě jsou důsledkem výčitky, pocit viny, ve druhém udělování různých sankcí (sociální odměny za konformitu, tresty za porušování norem). Sociální kontrola je ve společnosti zabezpečována různými mechanismy (viz kapitola 1).

3. 4 Teorie kulturního přenosu

Tato teorie zdůrazňuje přenos určitých norem v rámci kultury dané společnosti, které mohou vést k deviantnímu chování. Nejsystematičtěji tento přístup k výkladu deviantního chování propracoval Edwin H. Sutherland (1883-1950). Vychází z představy, že kriminální jednání není v osobnosti samé (zděděno), ale je naučené v procesu komunikace s druhými, v procesu socializace, především v primárních skupinách (rodina, vrstevníci), kde dochází k přejímání vzorců deviantního jednání.
Takto se dá vysvětlit i např. vysoký výskyt sebevražednosti v Japonsku, kde v kultuře tohoto národa je tento akt interpretován zcela jinak (jako projev odvahy, hrdinství), než v naší kultuře, v zemích poznamenaných křesťanstvím (hřích, projev zbabělosti, psychické poruchy). Tak lze např. vysvětlit i vysokou toleranci ke konzumaci alkoholických nápojů v naší společnosti.

3. 5 Teorie etiketizační (labelling)
V šedesátých letech se objevuje tzv. teorie „labellingu“. Východiskem této teorie je symbolický interakcionismus. Na základě tohoto přístupu je vysvětlováno i sociálně deviantní chování. Jestliže někdo začne nadměrně pít v důsledku nějakého neúspěchu (v lásce, podnikání apod.) hovoříme o primární deviaci. Podobně však může člověk jednat i na základě toho, že v určitých životních situacích je okolím jeho jednání označováno za deviantní. Je-li za své chování odsuzován, stigmatizován, pak se začne podle toho ve svém jednání řídit. Ve chvíli kdy je člověk „označen“ za devianta zůstává mu toto stigma (např. „kriminálník“, „ožrala“).
Podle této teorie je zásadní a důležité to, jak okolí (společnost) určité jednání vnímá, jak lidé na takové chování reagují, jak je posuzují. Žádné jednání není deviantní samo o sobě, deviantním se stává teprve ve chvíli, když je jako deviantní posuzováno a začne vyvolávat odmítavou reakci. Rozhodující je tedy význam, který je tomuto jednání přisuzován těmi, kteří je hodnotí.

4 Teorie polyetiologická

V průběhu osmdesátých let se v oblasti zkoumání sociálně deviantního chování objevuje zřetelná snaha o integraci jednotlivých sociologických koncepcí a dokonce o interdisciplinární přístup. Přispěly k tomu nepochybně nové objevy především v oblasti humánní genetiky, psychiatrie, ale i dalších vědních oborů.
Tento přístup nahrazuje tradiční monokauzální model multifaktorovým, který zdůrazňuje kombinací příčin biologických, psychických a sociálních při vzniku deviantního chování.
Polyetiologická teorie tedy jakoby dává do jisté míry za pravdu všem předcházejícím a představuje jakousi jejich kombinaci. Přístup, který vychází z toho, že příčina deviantního chování není nikdy jedna jediná, ale že jich bývá celá řada, je označován jako multifaktorový.

Kontrolní otázky

1. Z čeho vychází biologické teorie?
3. Co je podstatou pohledu psychologického?
4. Jak se dívají na sociální deviace sociologické teorie?
5. Vyjmenuj sociologické teorie.
6. Kdo jedná deviantně podle L. Kohlberga?
7. Jak vysvětluje deviantní chování teorie polyetiologická?

Souhrn

Tato kapitola přináší přehled teorií snažících se vysvětlit podstatu deviantního chování. Nejprve je věnována pozornost teoriím biologickým hledajícím tuto podstatu v genetických dispozicích. Následují teorie psychologické, které lidské selhání přičítají psychickým problémům v osobnosti devianta. Sociologické teorie viní ze sociálně deviantního jednání lidí společnost. Konečně polyetiologický přístup jakoby

shrnuje všechny pohledy a dochází k závěru, že podstata je komplexní povahy a tedy problém je jak v biologické, tak psychické i společenské oblasti.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009.

3 Příčiny sociálních deviací.

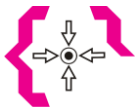

Cíle

Charakterizovat konkrétní příčiny sociálně deviantního jednání

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, společnost, rodina, škola, vrstevníci, média, lokální prostředí, dědičnost, vrozené dispozice, získané dispozice.

V zásadě lze rozlišit příčiny endogenní (vnitřní) a exogenní (vnější). Vnitřní příčiny představuji jednak dispozice vrozené, jednak získané v raném období po narození. Vnější příčiny působí na úrovní makro tedy celospolečenském, na úrovni lokální a na úrovni mikroprostředí.

1 Vnitřní příčiny - *vrozené dispozice*

Jimi rozumíme všechny příčiny, které mají povahu biologickou a jedná se tedy o faktory mající původ v dědičnosti a dále faktory, které mají původ v prenatalním období vývoje plodu. O působnosti těchto faktorů pojednávají biologické teorie, o kterých již byla řeč.

Pokud se jedná o příčiny prvé kategorie, máme dnes k dispozici řadu seriozních poznatků, které ukazují, že v určité míře i zastánci biologických teorií měli pravdu a nelze je jednoznačně zavrhnout. Je třeba však vidět, že genetická dispozice může být odpovědna např. za sníženou sebekontrolu či hyperaktivitu, ale tyto vlohy nevedou přímo k deviantnímu chování, nýbrž pouze zvyšují pravděpodobnost, že v souvislosti a v kombinaci s dalšími faktory může k takovému jednání dojít.
Faktorem, který může přispět k deviantnímu jednání, je syndrom LMD dnes nazývaný jako syndrom hyperaktivity. Postihuje podle některých pramenů od 5 do 10% populace (častěji chlapce než děvčata). Poslední poznatky ukazují, že projevy hyperaktivity nemizí v období dospívání, jak se dříve uvádělo, ale přetrvávají a mají charakter zvýšené impulzivity, agresivity, sníženého sebehodnocení.
Ke geneticky disponujícím faktorům lze přiřadit i snížený intelekt. Ten představuje pro člověka handicap v mnoha situacích (především obtížnější rozlišování jednání, které je ještě v normě, a které již je mimo normu) a může se pak podílet na deviantním chování. Testováním vězňů bylo zjištěno, že především u násilných trestných činů a hlavně sexuálně laděných se v převážné míře jedná o lidi s IQ na hranici nebo pod hranicí průměrné inteligence.
Někdy i samo pohlaví se svým způsobem podílí na deviantním jednání. U osob, které stanuli před soudem je poměr mužů k ženám asi 6:1, ve výkonu trestu pak v průměru asi 30:1. Mužské pohlaví také zřetelně převažuje u sebevražedného jednání stejně jako u závislosti na alkoholu. V souvislosti s výrazným emancipačním

procesem se ovšem v některých případech (např. v konzumaci alkoholu) začínají tyto výrazné rozdíly stírat.
Pokud se jedná o faktory, které mají negativní vliv na vývoj plodu a mohou se podílet na deviantním jednání, jsou spojeny především se životosprávou gravidní ženy. Bylo např. zjištěno, že nikotin může mít vliv na zvýšenou agresivitu a tedy, že ženy kuřačky rodí agresivnější děti. Podobně negativně může ovlivnit vývoj plodu alkohol či jiné drogy.
Vedle životosprávy mohou působit na plod v negativním smyslu také různé nemoci či úrazy těhotné ženy. Někdy je to i otázka komplikovaného porodu, který může zanechat na dítěti jisté stopy, projevující se různým způsobem v pozdějším věku.

Získané dispozice
Vedle genetických dispozic lze k endogenním činitelům připočítat i ty znaky a vlastnosti osobnosti, které se na podkladě těchto dispozic utvářely v průběhu vývoje po narození. Nejde tedy o faktory vrozené ale získané a to především v raném dětství. V této souvislosti lze např. hovořit o tzv. nechtěných dětech, které na svět nikdo nevítá nebo o deprivačním syndromu. Stejně tak se může na vzniku negativních rysů osobnosti zapříčiňujících deviantní chování podílet styl rodičovské výchovy. Jedná se např. o výchovu tvrdou spojenou s tělesnými tresty, stejně tak negativní dopady může mít výchova příliš liberální, laxní, zanedbávající.
Určité dopady do jednání dospělého člověka mohou mít i prodělané choroby či úrazy v dětství. Dále mezi rizikové faktory patří: zvýšená impulzivita, nízká úzkostnost, malá závislost na odměně, nízká odolnost vůči stresu, nízká adaptibilita. To vše může být výsledkem působení vlivů z prostředí, v němž jedinec vyrůstá, ovšem to už se do jisté míry dotýká vlivů exogenních, o nichž bude řeč v následující části.

2 Vnější příčiny

Prostředí rodiny
Ze všech exogenních činitelů se v prvé řadě jedná o podněty objevující se v prostředí rodiny. Rodina je tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháváním vede k deviantnímu chování potomků. Jako společenská instituce prošla a prochází rodina i v posledních letech jistými proměnami, které v mnoha směrech vytvářejí složitější situaci pro výchovu a formování osobnosti. V zásadě lze rozdělit rodiny, které selhávají v procesu formování osobnosti svých potomků do tří kategorií.

- Za prvé rodiny, které se nemohou dost dobře zhostit onoho úkolu (např. z důvodu nemoci, složité ekonomické situace, mimořádného časového zaneprázdnění). Sem lze svým způsobem zařadit i prostředí rodiny neúplné.
- Druhou kategorii tvoří rodiny, které nedovedou, nezvládají úkoly spojené s výchovou dětí, nejsou schopny vytvořit nezávadné prostředí a zabezpečit bezproblémový vývoj osobnosti. Důvody vychází převážně z vlastních osobnostních dispozic (intelektová úroveň, malá připravenost pro rodinný život).
- Třetí typ rodiny představuje ty, kde rodiče ani nechtějí se podílet na výchově svých dětí, kde z různých důvodů se dítě jeví jako překážka. Do jisté míry se to může týkat atmosféry v dnešních stále častějších dvoukarierových manželstvích. Nejčastěji se však jedná o rodiny, kde jsou přítomny sociálně patologické jevy (např. otec recidivista, matka prostitutka).

Konkrétních faktorů, které mohou v rodinném prostředí působit na vznik deviantního chování, je celá řada od demografických znaků počínaje (např. extrémně mladí či staří rodiče, velký počet dětí, ale stejně tak je složitější i výchova jedináčka), přes

faktory kulturní (způsob trávení volného času, životní styl), až po vnitřní vazby, (v prvé řadě citový vztah rodičů k dítěti).
V poslední době přibývá rodin, které jen s obtížemi plní své základní funkce. Kromě poruch funkcí rodiny a poruch ve výchově můžeme najít i další negativní jevy rodinného prostředí, které mají či mohou mít vliv na vznik delikventního chování. Rizikovým faktorem pro dítě je rodina, kde je rodič/e *anomální osobností*. Rizikové jsou především rodiny alkoholiků, toxikomanů, asociálních jedinců, jedinců s poruchou osobnosti nebo emočně chladných rodičů.
Samostatnou kapitolou je způsob výchovy, uplatňování disciplíny Rodiče se celkově méně starají o vytvoření zábran, které by bránily delikvenci dítěte. Nebo můžeme jejich styl výchovy považovat za nekonzistentní. Pod tímto pojmem rozumíme situaci, kdy rodiče jednou jedince za přestupek příliš trestají a jindy ho téměř netrestají nebo to opomíjejí.
Jedním z fenoménů, který se objevuje v dnešní době poměrně často, je *rozvod* rodičů. Rozvod sám o sobě je zátěží pro dospělé natož pak pro děti. Nelze samozřejmě konstatovat, že díky rozvodu je jisté, že se dítě či mladistvý bude chovat rizikově nebo delikventně. Následky zátěže se mohou projevovat např. ve vzorcích chování až v pubertě nebo na počátku dospělosti, kdy do extrémně mladých manželství vstupují mladé dívky i muži, a to především z rozvedených rodin, ve kterých se sama matka vdávala v mladém věku.
Po rozvodu v drtivé většině případů bydlí každý z rodičů zvlášť. Vznikají problémy, kdy a kde bude dítě bydlet, žít. Pokud jsou děti vychovávané jen jedním z rodičů (ve většině případů matkou), mají podle mezinárodních studií více psychických a zdravotních problémů, horší výsledky ve škole a také více střetů se zákonem, než děti, které vyrůstají s otcem i matkou.
V poslední době se vážným problémem stává sociálně ekonomická situace rodin. Rizikové se jeví oba extrémy. Na jedné straně výrazně přibývající počet rodin, žijících na hranici životního minima, na druhé straně rodiny žijící v nadměrném blahobytu. V prvém případě rodina a v důsledku toho i děti ve snaze vyrovnat se okolí jsou pod tlakem a to vede často ke kriminálnímu jednání. Je prokázáno, že v těchto rodinách pod vlivem chudoby dochází také k nárůstu agresivity, alkoholismu, sebevražedným pokusům. Děti z těchto rodin se také často stávají obětí šikanování.
Rizikový je i druhý extrém. Často to souvisí s tzv. „zpeněžováním dětství“, s neúměrnou výší kapesného a to je situace, která může vést k dalším deviantním projevům jako je alkohol, drogy, patologické hráčství.

Prostředí školy

V souvislosti s rozvojem dětské osobnosti je dalším činitelem, který může přispět k utváření deviantně jednající osobnosti škola. Od školy veřejnost, především rodičovská vždycky očekávala a očekává asi více než je tato primární výchovně vzdělávací instituce sto sama splnit. V současnosti požadavky na ni neustále vzrůstají.
Zásadní se jeví sociálně psychické klima ve třídách a v celé škole. Atmosféra ve třídách vytváří často podhoubí pro šikanu. Žáci si ve třídě vyvářejí svoji vlastní „subkulturu“ a vznikají i její další podskupiny. Dělení školní třídy na jednotlivé podskupiny je běžné. V některých případech mohou ale stát takové podskupiny u vzniku delikventních part. Ke vzniku takových podskupin mnohdy přispívá učitelova neangažovanost, preferování či zatracování některých jedinců.
K segregaci méně nadaných, a tím i rizikovějších dětí, může vést známkování, poznámky, ale i mnohem nenápadnější podoby chování učitele, například přehlížení

iniciativ dítěte, „alergické reakce“ na neznalost učiva nebo na kázeňské prohřešky či poznámky utroušené během výuky na osobu dítěte, ironizování, zesměšňování. Zdrojem konfliktů a rizik se tak stává často personál od ředitelů počínaje (způsob řízení, jednání a přístup učitelů k žákům).
V důsledku toho všeho dochází k tomu, že i škola může přispět k sociálně deviantnímu chování, resp. se podílet na utváření osobnosti potencionálně takto jednající. Učitele nejsou dostatečně připraveni na práci s problémovými dětmi, na respektování individuálních zvláštností. Současně také nejsou častou žádoucími vzory projednání svých žáků. Škola se také v současnosti málo angažuje v souvislosti s trávením volného času dětí a mládeže a to je pro vznik sociálních deviací zásadní.

Prostředí vrstevnických skupin a lokalit
Vrstevnické skupiny představují přirozenou formu života dětí a mládeže. Jsou to skupiny, které charakterizuje věková, ale také názorová blízkost, z níž vyplývá souhlasné jednání.
Význam vrstevnické skupiny nebo party v životě mladého jedince se mění postupně s jeho věkem. V období dopívání se pro člověka obvykle stává taková skupina velmi důležitá, mnohdy je upřednostňována i před rodinou. V dospělosti význam skupiny v životě obvykle opadá. To ovšem neznamená, že dotyčný zcela ztrácí kontakt s příslušníky skupiny.
V období mládeže mají pro vznik deviantního chování rozhodující roli právě party, vrstevnické skupiny. Různá šetření ukazují, že se stávají jakýmsi podhoubím takového jednání. Většina trestné činnosti, vandalství, konzumace alkoholu i drog, to vše se odehrává převážně v různých seskupeních, individualisté jsou spíše výjimkou. Party se stávají zázemím především pro děti z dysfunkčních rodin. Skupinové mínění, nároky na konformitu, skupinový tlak bývají těmi faktory, které vedou k deviantnímu chování. Snaha předvést se před kamarády a ukázat, že nejsem žádný slaboch, bývá oním hnacím motorem takového jednání.
Samozřejmě ne všechny vrstevnické skupiny a party mají závadový charakter. Stabilní, integrované skupiny vznikají obvykle v prostředí, v němž jsou delikventní normy akceptovány i dospělými a dospělí slouží jako „učitelé“ mládeže (např. gangy romských kapsářů).
Nestabilní a neintegrované skupiny, obvykle vysoce násilnické vznikají v prostředí, v němž chce mládež ukázat svou sílu, opozičnictví a nebojácnost. Takové skupiny vzbuzují nejvíce obav. Jsou vysoce násilnické i spory uvnitř skupin jsou řešeny násilně.
Také lokální prostředí nelze zcela vyloučit z vnějších determinujících činitelů. Je prokázáno, že většina všech sociálních deviací (především kriminalita, drogy, patologické hráčství, prostituce, bezdomovectví) se v daleko větší míře objevuje v aglomeracích městských než venkovských. Městské prostředí vytváří příznivé klima pro šíření sociálních deviací především soustřeďováním obyvatel nejrůznějších kategorií do určitých teritorií, větším množstvím příležitostí pro takovéto jednání a hlavně svou anonymitou.
Ať se jedná o kriminalitu, prostituci, konzumaci drog apod. Působí zde nepochybně již zmíněný moment sociální kontroly, resp. její absence. Především prostředí velkoměsta, sídlišť je prostředím s vysokou mírou anonymity, která vytváří prostor pro deviantní jednání.

Prostředí společnosti - média

Charakter celospolečenského klimatu charakterizují takové jevy, jako je stav a úroveň legislativy, fungování a úroveň kontrolních orgánů státní správy, ekonomická úroveň a s ní související životní úroveň, jaký panuje hodnotový systém apod. Jako aktuální a znepokojující fakt v této souvislosti možno uvést narůstající diferenciaci společnosti.

Vlivy všech předcházejících prostředí (rodina, škola.) jsou determinovány právě oním celospolečenským klimatem. O výklad těchto makrosociálních vlivů se pokoušejí sociologické teorie, o nichž již byla řeč. Je to stav anomie, dezorganizace, fungování sociální kontroly, strukturální tlak, který společnost vytváří, to vše se promítá do života rodin, škol, vrstevnických skupin, života v obcích.

Dnes často diskutovaným činitelem, který působí na makrosociální úrovni a má podíl na vzniku sociálních deviací jsou média. Působení médií má velmi různé účinky a vyvolává různé reakce.

O jejich vlivu na socializaci mladé generace nemůže být pochyb. Podle amerických pramenů průměrné dítě zhlédne do svých 15 let asi 10 tisíc vražd. To může těžko zůstat bez jakékoliv odezvy. Televize zobrazuje především násilí fiktivní (filmy, seriály) i když přibývá i reality, kde některé televizní stanice využívají záznamů z přepadení bank, dopravních nehod apod. Drasticky působící záběry jsou pro zesílení účinku ještě zpomalovány.

Silný účinek médií se projevuje také nápodobou. Řada výzkumů dokládá, že nápodoba významně funguje a že již velmi malé dítě dokáže napodobovat to, co vidělo v televizi. V té souvislosti se varuje před možností, že se disponovaný jedinec sociálně nežádoucímu jednání může naučit. To se často potvrzuje u mladistvých provinilců, kteří uvádějí, že se nechali ke svému jednání inspirovat konkrétními programy.

Největší „zrada“ v působení médií (především ve směru k dětem) spočívá v tom, že předkládají virtuální realitu (kdy prostřílený hrdina se v zápětí pere dál) jako skutečnou, jako život, ve kterém to takto nefunguje. Není pak divu, že zločinci v dětském věku, či ve věku mladistvých argumentují, že pouze napodobovali a „chtěli si to také vyzkoušet“.

Otázky

1. Uveďte, které příčiny mají původ v dědičnosti a které jsou vrozené.
2. Charakterizujte endogenní příčiny získané
3. Které faktory v rodinném prostředí mohou být příčinou deviantního jednání?
4. Čím může přispět k deviantnímu chování škola?
5. Jakou roli hrají v souvislosti s deviantním chováním vrstevnické skupiny?
6. Jak může působit při deviantním jednání lokální prostředí?
7. Popište vliv médií na sociální deviace

Souhrn

Tato kapitola přináší přehled všech faktorů, které se mohou podílet na sociálně deviantním chování. Od příčin endogenních (vrozených dědičných), přes příčiny

získané, dále příčiny exogenní, především rodina, škola, vrstevníci, lokalita až po příčiny celospolečenské, speciálně působení médií.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010.
KRAUS, B. *Společnost, rodina, sociální deviace.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2014.
MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence.* Praha: Portál, 1998

4 Negativní sociální jevy

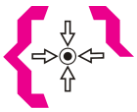

Cíle

Seznámit s takovými jevy jako je nezaměstnanost, chudoba, bezdomovectví, rozvodovost, populační nerovnováha, které představují specifickou skupinu sociálních deviací.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Chudoba, bída, nezaměstnanost, bezdomovectví, populační nerovnováha,

1. Nezaměstnanost, chudoba.

U nás relativně nový fenomén po roce 1990. V rámci EU jsme na tom poměrně dobře. Míra nezaměstnanosti v zemích OECD v letech 1996-2006 představovala 6,8 a v ČR byla 7,2. Hůře na tom byla třeba i Kanada, Francie či Finsko. Její nárůst u nás zdaleka nedosáhl počtu jako v sousedních zemích Polsku a Slovensku. Přesto je to vážný problém vzhledem k nerovnoměrnému regionálnímu rozložení. Jsou i u nás lokality, kde nezaměstnanost dosahuje až 50% a to již danou lokalitu poznamenává velmi citelně. Nejohroženějšími kategoriemi jsou lidé ve věku nad 50 let a čerství absolventi střeních škol resp. především středních odborných učilišť.

Nezaměstnanost vyvolává *chudobu, bídu.* Celosvětově se nejedná o žádný okrajový jev. Podle odhadů se dotýká přibližně jedné třetiny naší planety. Všeobecně chápeme chudobu (ve vyhrocenější podobě se používá pojem bída) jako sociální jev, který je charakteristický nedostatkem životních prostředků jednotlivce či skupin.

Je obtížně stanovit hranice těchto jevů. Za chudobu se obvykle považuje stav, kdy se člověk dostává pod hranici životního minima. To je však velmi variabilní (v každé společnosti je nastaveno jinak) a individuální vzhledem k odlišným životním potřebám jedinců (lze pak hovořit o *subjektivní chudobě*). Bída (též *absolutní chudoba*) je chápána jako stav související s hladověním, tělesným či duševním utrpením, bezmocností. Dále lze rozlišit bídu:
a) dočasnou a trvalou, b) zaviněnou a nezaviněnou

Složitost tohoto jevu a pojmu je možno doložit tím, že relativně se cítí chudý každý, kdo nedosahuje životních standardů závislých na bohatství společnosti (*relativní chudoba*). To znamená, že chudý v bohatší zemi nemůže být srovnáván s chudým ve společnosti podstatně hůře prosperující. S ohledem na státem stanovenou hranici, od které je nárok na finanční podporu je možno hovořit o *politické chudobě.*

U nás se v současnosti rozeznávají čtyři základní kategorie životního minima:

a) *životní minimum* chápané (podle Zákona o hmotné nouzi) jako soubor statků a služeb, který umožňuje jedinci, domácnosti uspokojovat potřeby v rozsahu jaký společnost v dané době uznává za nezbytný. Tedy minimální hranice příjmu, pod níž nastává stav hmotné nouze.
b) fyziologické minimum představuje hranici fyzického přežití a je vyjádřeno nejčastěji pomocí minimální potřeby kalorií nutnou k životu, bez níž se nedá přežít.
c) *existenční minimum (hranice bídy)* znamená hranici, kdy se daří pokrýt minimální náklady na základní životní potřeby, ale nejsou pokryty potřeby sociálního charakteru.
d) *sociální minimum* počítá se stejnými složkami jako existenční, ale umožňuje na skromné úrovni uspokojovat i potřeby sociální.

Hranice příjmové chudoby je u nás v současnosti definována jako roční příjem 116 tisíc Kč na osobu, tedy přibližně 9,5 tisíce měsíčně. Chudoba se týká milionu českých obyvatel a téměř pětina lidí v Česku je podle expertů ohrožena chudobou, dalších 700 tisíc lidí se pohybuje těsně nad hranicí chudoby.

K nejohroženějším skupinám patří dlouhodobě a opakovaně nezaměstnaní, dále senioři starší 65 let, zejména ti, kteří žijí sami. V této spojitosti se jako specifická kategorie jeví ženy žijící sami s dětmi.

2. Bezdomovectví.

Je to jev, který se objevil rovněž zřetelně od počátku devadesátých let v souvislosti s masovou amnestií, rušením podnikových ubytoven, restitucemi bytových domů, pobýváním uprchlíků na našem území apod. V našich poměrech se jedná v současnosti relativně o marginální problém.

Podle odhadů žije na našem území kolem třiceti tisíc bezdomovců. Je třeba rozlišit bezdomovectví zjevné (tvoří menší část) a skryté, které tvoří lidé bez vlastního přístřeší a využívají jiné neveřejné pomoci (např. přebývají u známých). Často mění svá útočiště, putují od místa k místu. Reálně je ale ohroženo ztrátou domova, vlastního bytu, kolem sta tisíce lidí. Jedná se zejména o lidi topící se v dluzích, nezaměstnané, neplatiče nájemného. Mezi ohrožené osoby patří také lidé vracející se z vězení, oběti domácího násilí.

Bezdomovectví může být *vyvoláno řadou faktorů*:
a) *subjektivních* - materiální povahy (ztráta bydlení, zaměstnání, majetku apod.), osobnostní povahy (fyzická či duševní choroba, invalidita, alkoholismus, mentální retardace apod.) a vztahových souvislostí (změny ve struktuře rodiny, rozpad rodiny apod.).
b) *objektivních* – jsou dány společenskými poměry, mírou nezaměstnanosti, sociální politikou státu, stavem legislativy, mírou migračních procesu apod.).

Bezdomovci netvoří homogenní sociální skupinu. Lze rozlišit v zásadě tři *základní typy*: a) klasické tuláky, b) životní ztroskotance, c) osoby, které se ocitly ve stavu dočasné životní krize.

Další typologii bezdomovců lze vytvořit *na základě způsobu přežívání*. V zásadě lze všechny bezdomovce rozdělit do dvou skupin. Na ty, kteří využívají nabízené pomoci různých institucí a organizací a ty, kteří volí alternativní způsoby přežívání. K tomuto alternativnímu přežívání využívají: inženýrských sítí, opuštěných domů, dopravních prostředků, především např. odstavených vagonů na nádražích, pokud dovolí počasí, pak volí nejčastěji alternativu „pod širým nebem“ (v parcích, lesích, různých prostranstvích).

Rozdíly mezi bezdomovci existují i *podle způsobu obživy*. Vedle klasických žebráků, existují ti, co především shánějí obživu vybíráním popelnic, kontejnerů,

někteří získávají prostředky prodejem toho, co nasbírají (plodiny, suroviny apod.). Najdou se i takoví, kteří příležitostně (zpravidla nelegálně) brigádně pracují a ba dokonce (byť výjimečně) se mezi bezdomovce dostanou i ti, kteří jsou řádně zaměstnáni.

Pokud jde o **nabízené služby** pro bezdomovce, existuje řada institucí, státních i nevládních. Míra poskytovaných služeb je různá. *Denní centra* nabízejí možnost stravy, uspokojení hygienických potřeb. *Noclehárny* poskytují i přístřeší a možnost přespání (zpravidla na jednu noc). *Azylové domy* nabízejí ubytování na relativně delší dobu. Ještě jakousi vyšší formou jsou tzv. *„domy na půl cesty*“, které vytvářejí (nejčastěji mladistvým, propuštěným z vězení apod.) podmínky a možnost pro normální začlenění se do společenského života. U obou posledně zmíněných institucí se však předpokládá, že dotyčný na nákladech a režii finančně participuje.

3. Rozvodovost

Jedním z fenoménů, který se objevuje v dnešní době poměrně často, je rozvod rodičů. Uvádí se, že v poslední době plná polovina manželství se rozvádí. Tento údaj je ovšem zavádějící, protože v posledních letech výrazně přibylo párů nesezdaných, jejichž rozchod se do statistik nepromítne. Ve skutečnosti je tedy rozpadajících se „rodin“ mnohem víc a bylo by tedy na místě mluvit spíše o rozpadavosti než rozvodovosti.

Rozpad rodiny je vždy zátěží pro dospělé natož pak pro děti. Nelze samozřejmě konstatovat, že díky rozvodu je jisté, že se dítě či mladistvý bude chovat rizikově nebo delikventně. Je potřeba uvědomit si, že dítě je během rozvodu vystaveno psychické zátěži, jejíž důsledky se mnohdy neprojevují bezprostředně poté nebo nejsou včas rozpoznány. Následky zátěže se mohou projevovat např. ve vzorcích chování až v pubertě nebo na počátku dospělosti, kdy do extrémně mladých manželství vstupují mladé dívky i muži, a to především z rozvedených rodin, ve kterých se sama matka vdávala v mladém věku.

Mnohdy je předpokládáno, že rozvod přispěje ke zlepšení vztahů, atmosféry, že dojde k uklidnění. Ovšem ukazuje se, že ve většině manželství pokračuje stresující atmosféra plná napětí a sporů. Po rozvodu v drtivé většině případů bydlí každý z rodičů zvlášť. Vznikají problémy, kdy a kde bude dítě bydlet, žít. Podle mezinárodních studií děti žijící v neúplné rodině (zpravidla s matkou) mají více psychických a zdravotních problémů, horší výsledky ve škole a také více střetů se zákonem, než děti, které vyrůstají s otcem i matkou.

Můžeme celkově konstatovat, že „nepřítomnost rodičovské postavy v rodině“, je rizikovým faktorem pro dítě či mladistvého. V rodině, kde se objevuje u dítěte nebo mladistvého deviantní chování, chybí nejčastěji otec. Pokud jde o chlapce, tak problém je v tom, že postrádá adekvátní mužský vzor, s kterým by se mohl identifikovat. Velmi často absentuje tento vzor od raného dětství. Chlapec se pohybuje v prostředí žen doma, v mateřské škole i na základní škole V momentě završení dospívání si to většina uvědomí a v jakémsi „tápání“ buď se opravdu identifikuje se vzory ženskými a výsledkem je, že přibývá mužů se zženštilým chováním, nebo se snaží „přehodit výhybku“ na kolej mužskou, ale vzorem jim je především jednání prezentované médii, tedy mužnost rovná se prezentace síly, agresivita.

Pokud se jedná o dívky, tak postrádají také model mužského chování jako vzor svého budoucího partnera a nastává podobné tápání, kdy mladé ženy vlastně nevědí, jak by měl partner jednat, co mají od muže očekávat a důsledkem je velmi

obtížné navazování vztahů a všechny problémy, které jsme popsali a které provázejí současnou rodinu.

4. Populační nerovnováha

Jedná se o ukázkový případ, kdy sociální deviace v obou směrech (pozitivním i negativním) může mít pro společnost vážné až fatální důsledky. Jedná se o jeden z nejvážnějších současných planetárních problémů. Na jedné straně je to populační exploze, mající nedozírné následky v zemích, kterých se to týká (především Afrika). Na druhé straně vymírání, (země západní Evropy, včetně ČR), které má rovněž vážné sociálně ekonomické dopady.

I v tomto případě existuje jakási norma, která zaručuje normální fungování společnosti. Tou normou je tzv. „prostá reprodukce". Demografie ji vymezuje tak, že na každou ženu by v průměru mělo připadnout asi 2,1 – 2,2 dítěte. Odchylka od této normy existuje na obě strany. Jsou země, které se potýkají s *populační explozí*, na druhé straně je řada zemí, které *nedokážou zachovat onu prostou reprodukci*.

V prvém případě se jedná o země rozvojové, k nimž se v poslední době řadí především země v Africe a postupně také některé státy v Jižní Americe. Tradičně vysoké přírůstky zaznamenávaly země asijské, z nichž především Číně se podařilo v průběhu posledních asi dvaceti let dostat populační vývoj pod kontrolu. V zemích s populační explozí existuje vysoká kojenecká úmrtnost a hlavně problémy se zajištěním obživy, vzdělání, práce atd. Důsledkem je bída, hlad, epidemie nejrůznějších chorob včetně AIDS, negramotnost.

Problém neřízeného populačního vývoje může mít dalekosáhlé důsledky pro lidstvo na celé planetě. V roce 1650 žilo na celém světě asi 400 milionů lidí, v roce 1900 to už byly 2 miliardy, v současnosti se počet obyvatel pohybuje kolem 6,5 miliardy a při současném tempu populačního vývoje hovoří prognózy o tom, že v roce 2050 by mohl počet lidí na zeměkouli dosáhnout až dvojnásobku. Bez významu není ani to, že se v celosvětovém měřítku mění struktura obyvatelstva. Snižuje se počet dětí ve vzdělanostně, kulturně i ekonomicky vyšších společenských vrstvách a naopak nejnižších společenských skupin se týká populační exploze.

K zemím, které naopak zápasí se zachováním prosté reprodukce, patří, vedle velké části západoevropských zemí, také Česká republika. Po roce 1990 zaznamenáváme nejprudší pokles porodnosti v celé historii (mimo válečná údobí). Pravdou je, že porodnost poklesla již na počátku osmdesátých let, ale ještě na konci této dekády dosahoval koeficient porodnosti v našich zemích téměř 2, zatímco v současnosti se v ČR pohybuje kolem 1,3. Důsledkem je, že od r. 1994 začíná přirozený úbytek obyvatel.

Prudký pokles porodnosti spolu s prodlužující se délkou života vyvolává zrychlující se proces stárnutí a také zvýšení počtu lidí v důchodovém věku. Tato skutečnost má opět dalekosáhlé důsledky do celého života společnosti. Blíží se stav, kdy počet obyvatel v produktivním věku nebude schopen uživit zbývající část populace. Demografické riziko je jedním z nejvážnějších rizik sociálních systémů. Všeobecně se udává, že systém se dostává do krize, když podíl přispěvatelů k příjemcům dávek klesne pod poměr 2:1 a tato situace již nastala.

Řešení této, pro společenský vývoj, nepříznivé situace (mimo to, že se stále zvyšuje hranice odchodu do důchodu, kdy OSN doporučuje uvažovat o věku až mezi 70 - 75 let) se nabízí v souvislosti s narůstající migrací obyvatelstva. Touto cestou jde např. Německo již více jak dvacet let. Česká republika se také stává stále častěji cílovou imigrační zemí, což ovšem klade zvýšené nároky na

připravenost v oblasti migrační politiky. Postupně se dá předpokládat, že naše země budou stále více nabývat rysů multikulturní společnosti.

Kontrolní otázky

1. V čem spočívají rizika nezaměstnanosti?
2. Jaký je rozdíl mezi chudobou a bídou?
3. Jaké jsou kategorie bezdomovců?
4. Jaké má dopady do života dětí rozvodovost?
5. Jaké jsou důsledky populační nerovnováhy?

Souhrn

V kapitole jsou popsány jevy chudoba, nezaměstnanost, bezdomovectví, populační nerovnováha, rozvodovost, které patří mezi jevy ve společnosti nežádoucí, ale k jejímu životu v jisté podobě patřící. Jejich dopad do života společnosti se stává dramatický ve chvíli, kdy jejich prevalence přeroste přijatelný toleranční limit.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové:Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 218-228, 242- 252, 276-290.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 45-59

5 Asociální jevy, (agrese)

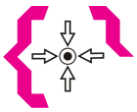

Cíle

Vymezit základní pojmy související s agresivním chováním, jeho podstatu a charakterizovat jednotlivé druhy agresivního chování

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Agrese, agresivita, násilí, vandalizmus, druhy agrese, formy agresivního chování, šikana, domácí násilí,divácké násilí, extremismus.

5.1 Základní charakteristika a kategorie

Agresí se nejčastěji rozumí útočné chování (v zásadě biologicky daný, přirozený instinkt), které je chápáno jako reakce na ohrožení vlastní identity. Agresivita je kategorie nejen biologicky podmíněná, ale ve vztahu k sociálně hodnotovému systému. Představuje útočné chování (naučené) v podobě verbální či fyzické, vedené úmyslem ublížit, poškodit jiný organismus (člověka nebo zvíře) či věc, předmět, ve kterém se projevuje nepřátelství, tendence bezohledného až brutálního sebeprosazování.

Jiný přístup využívá obou pojmů v jiném smyslu. Agresivita je charakterizována jako dispozice pro agresívní chování v různých situacích. Agresí je pak označováno samotné útočné chování..

Násilí (violence) je pojem používaný výhradně pro lidské jednání a znamená nejčastěji označení jednorázového fyzického aktu, resp. postupu, při kterém člověk způsobuje újmu druhému člověku. Jiná charakteristika násilí hovoří o jakémkoliv aktu, včetně zanedbávání, které ovlivňují život, fyzickou a psychickou integritu anebo svobodu jednotlivce, anebo poškozují rozvoj jeho osobnosti.

V souvislosti s agresivním chováním se často setkáváme s pojmem hostilita. Ta představuje všeobecně nepřátelský postoj vůči lidem. Je třeba se zmínit ještě o jednom aktuálním pojmu, který má spojitost s agresivitou. Je-li míra agresivity společensky přijatelná („zdravá“) v souvislosti se snahou se sociálně uplatnit, prosadit pak mluvíme o asertivitě.

Týrání je jednání, kterým úmyslně poškozujeme duševní či tělesnou stránku osobnosti. Pro celý komplex týrání, zanedbávání, zneužívání dítěte se používá termín „Child Abuse and Neglect“ ve zkratce syndrom CAN.

Teorie agresivity se zabývají problematikou osobnosti agresora či oběti. Pokud jde o osobnost agresora, převažují případy, kdy se jedná osobnosti se sníženou citovou úrovní, bez soucitu, mravních zábran, tělesně zdatní se sklony k násilí. Osobnosti, které se stávají oběťmi, jsou většinou nevýrazní jedinci,

přecitlivělí, úzkostní, izolovaní, něčím se odlišující. V zásadě však platí, že agresorem i obětí se může stát kdokoliv. Z hlediska pohlaví je násilné jednání typičtější pro muže, v současnosti však přibývá agresivity i mezi ženami.

5.2 Druhy agrese

V zásadě lze rozlišit agresivní chování (týrání, šikanu) fyzické a psychické (verbální), které mnohdy může mít horší následky pro člověka jak fyzické. Podle délky trvání je krátkodobé a dlouhodobé.

Agresi lze dále rozdělit na přímou a nepřímou (například najmutí vraha) a také aktivní a pasivní (ta spočívá v bránění určité činnosti např. bránění někomu, aby se dostal domů či odmítnout s někým mluvit). Je možné také rozlišit agresivní chování podle toho co je jeho objektem. Podle toho lze rozlišit agresi namířenou vůči neživému objektu věcem, předmětům.

Vandalismus (pojem je odvozen od germánského kmene Vandalů) je jednání, které má destruktivní, likvidační charakter, přitom nepřináší žádné materiální obohacení. Jde o ničení objektů, materiálních hodnot. Toto jednání nebývá nijak specificky motivováno, je nepochopitelné, nesmyslné, iracionální, přináší však pachateli pocit uspokojení (agrese pro agresi). Dochází k tomu mnohdy pod vlivem alkoholu či drog. Připojit bychom k takovému jednání mohli i **žhářství.**

K jednání majícímu tento charakter vandalismu lze někdy přiřadit i jednání sprejerů. **Sprejerství** (vytváření grafitt) je často předmětem diskuse, zda jde pouze o určitý umělecký protest adolescentů proti fádní architektuře a vzhledu prostředí, nebo o projevy skutečného vandalství. Je asi třeba rozlišovat, zda obrazy nastříkané syntetickými barvami mají podobu specifického plošného výtvarného vyjádření či pouhých „klikyháků“ a čmáranic a hlavně, zda se objevují na šedých betonových, či asfaltových plochách různých protihlukových barier, podchodů apod., nebo na vlakových soupravách či domech, často chráněných památkovým úřadem. Pak jde zřejmě skutečně o vandalismus.

Dalším objektem může být zvíře. V této souvislosti se mluví o **týrání.** Tento pojem se používá i v souvislosti, kdy objektem agresivního jednání je člověk. Na rozdíl od násilí týráním rozumíme zpravidla nikoliv jednorázový akt násilí, ale dlouhodobější proces, kterého podstata spočívá v nespravedlivém využívaní fyzické, psychické anebo sociální moci vůči jiným, nejčastěji vůči těm, kteří nejsou schopní z nejrůznějších příčin chránit samých sebe. Tento proces může trvat krátce, ale může přetrvávat i roky, může zvyšovat anebo snižovat svoji intenzitu, může se začít vyvíjet ze zdánlivě zanedbatelných příčin.

3 Specifické projevy agresivního chování

Šikana

Specifickou formou agrese je šikana. Nejčastěji bývá charakterizována jako cílené jednání umožňující fyzickým či psychickým týráním druhých získat nad nimi pocit převahy, určité výhody. K tomu je třeba dodat, že jde o jednání opakované, déletrvající.

Tento jev, se tradičně objevuje např. v armádě, ve věznicích, ale čím dál tím více také ve školách, na pracovištích i v jiných prostředích. Ve školním prostředí je šikana někdy podceňována a chápána jako přechodný jev ve smyslu „zlomyslností, klukovin“. Se šikanováním se častěji setkáváme u chlapců, u kterých převažuje šikana fyzické povahy, i když v poslední době přibývá této šikany i u dívek. Mediálně

prezentovaný obraz šikany ve škole formou vrstevnického násilí je dnes fenoménem, upozorňujícím na další sociálně patologický „problém doby“: rostoucí brutalitu. Další změnou oproti minulosti je to, že se toto chování objevuje u čím dál nižších věkových kategoriích, takže se se šikanou můžeme setkat již v mateřských školách.

Osobnost agresora bývá vnímána jako fyzicky zdatný jedinec, často s nižší mentální úrovní, hrubý, primitivní. Druhým typem je osoba často nenápadná, slušná, kultivovaná, která promýšlí různé rafinované intriky na vyhlédnutou oběť a někdy si tím i „léčí si své komplexy“. Třetím typem je „srandista“, oblíbený, vtipný, který šikanuje pro pobavení ostatních.

Obětí se stávají většinou sociálně či fyzicky nebo psychicky znevýhodnění jedinci, lidé slabí, neohrabaní, neurotičtí, úzkostní, s nízkým sebevědomím a tím se většinou nějak vnějškově – rasově, národnostně, vzhledem, chováním, fyzickou slabostí, zájmy, hodnotami – odlišují.

Proces šikanování prochází jistými fázemi. Prvá bývá označována jako, „ostrakismus“ (jde o vyčlenění a izolování vyhlédnuté oběti), následuje „přitvrzování manipulace“ převážně fyzického charakteru, postupně dochází k „vytváření jádra agresorů“, které se postupně rozšiřuje, přidávají se další ze skupiny, až to vrcholí „totalitou“, kdy se celá skupina angažuje a rozdělí se na „otrokáře“ a „otroky“ (to jsou ti, kteří se postaví na stranu oběti).

Vedle pojmu šikana (anglicky booling) existuje pojem mobbing, kterým je u nás označován „psychoteror na pracovišti“. Jde o situace, kdy je jeho oběť vystavena systematickému šikanování ze strany svých kolegů nebo i nadřízeného pracovníka (bossing).

Novým fenoménem je „kyberšikana“ (elektronické šikanování), které bývá definováno jako uvědomělé, opakované agresivní chování s cílem ponížit, ublížit formou elektronických médií (e-mail, SMS zprávy). Může se rovněž projevovat buď ve formě přímé (posílání urážlivých zpráv, obrázků, vytvoření hanlivých webových stránek apod.) nebo nepřímé (prostřednictvím někoho, který dělá tu „špinavou práci“).

Průvodním jevem šikanování bývá často i zlovolné a úmyslné pronásledování a obtěžování jiné osoby, které pak u oběti snižuje kvalitu jejího života a ohrožuje její bezpečnost. Jinak řečeno, pod anglickým pojmem „stalking“ si lze představit různé varianty takovéhoto pronásledování oběti.

Domácí násilí

Rodina je dalším prostředím, ve kterém čím dál častěji dochází k násilí a projevům majícím podobu šikany. Agresorem a na druhé straně obětí může být kdokoliv ze členů rodiny. Toto násilí prochází napříč sociálně demografickým spektrem. Nezávisí na věku, profesi, vzdělání, náboženském vyznání, národnosti. Nejsmutnějšími případy jsou ty, kde se obětí stávají děti, které mají nejmenší předpoklady se bránit.

Zdravotní komise Rady Evropy z roku 1992 vymezuje tzv. *syndrom zneužívaného a týraného dítěte* jako „jakékoli vědomé či nevědomé aktivity, kterých se dopouští dospělý člověk (rodič, vychovatel nebo jiná osoba) na dítěti a následkem kterých dochází k poškození zdraví a zdravého vývoje dítěte“.

Druhou nejčastější variantou domácího násilí jsou případy, kdy obětí se stávají ženy. Ženy jsou po menších dětech nejzranitelnějšími členy rodiny. Jsou totiž zpravidla nedostatečně schopny bránit se tlaku nejbližšího okolí již tím, že svoji

zranitelnou biologickou konstitucí a kulturní „naučenou bezmocností“ jsou „vhodným“ objektem zneužívání či týrání.

Další kategorií obětí domácího násilí jsou osoby zdravotně postižené a v poslední době se obětí domácího násilí čím dál častěji stává další snadno zranitelný objekt a to jsou senioři. Jsou kategorií, která v současné společenské atmosféře se ocitá celkově v situaci sociální exkluze („ageismus“ – pěstovaná nenávist vůči starým lidem, kterých je v současnosti 1/5 populace) a to se promítá do prostředí rodin. Agresory bývají vlastní děti, často vnuci, příp. další rodinní příslušníci.

K nejčastějším formám vedle fyzického násilí nejrůznějšího druhu (bití, řezání, pálení, trhání vlasů, svazování, odpírání jídla, spánku) patří emocionální násilí (je orientováno na osoby, zvířata, věci, ke kterým má oběť těsný citový vztah), ekonomické (dotýká se jídla, peněz, ošacení), sexuální (znásilňování, vynucování sexuálního styku), sociální (zákaz vycházení z bytu, kontrolování času).

Divácké násilí

Diváckým násilím je označováno násilí, které je pácháno diváky sportovních utkání. Většinou je pod tímto pojmem rozuměno *násilí fotbalových fanoušků*, jež lze charakterizovat jako násilí, které je plánováno, má opakovaný či manifestační charakter a je realizováno relativně ohraničenou skupinou osob (nejčastěji členy fotbalových gangů). Ke krajním výrazům diváckého násilí pak dochází v případech, kdy jsou projevy agrese přenášeny i mimo území stadionů a způsobují morální a materiální škody v širším společenském kontextu.

Míra agresivity zpravidla narůstá v prostředí *davu,* seskupení většího počtu osob v prostorové blízkosti spojených zaměřením zájmu k určité věci, problému, osobě či skupině. Tato forma kolektivního chování založeného na nápodobě pod vlivem psychologické nákazy posiluje agresivitu odosobněného chování. To jakoby snímá odpovědnost za agresivitu a otevírá prostor pro *vandalismus*, přejímající na půdě násilí na fotbalových stadionech zejména podobu nezdůvodnitelného ničení.

Při snaze identifikovat jednotlivé skupiny fotbalových příznivců a v souvislosti s tím zjistit míru nebezpečnosti jejich chování lze vycházet ze základního členění na tři základní skupiny:

A) fotbalové diváky

Jsou to spíše pasivní diváci, pozorovatelé hry. Nejsou spjati s klubem a fotbal jej zajímá jako podívaná s určitým dějem a výsledkem.

B) fotbalové fanoušky

Ke kopané jsou vázáni prostřednictvím oblíbeného mužstva či konkrétního oblíbeného hráče. Svoji klubovou příslušnost dávají najevo především oblečením (dresy, klubové šály atp.). Princip fandovství je založen na faktu, že při fotbalových zápasech vzniká určitý druh rivality založené na pocitu vlastní skupinové identity.

C) fotbalové chuligány (hooligans, rowdies).

Na fotbalové stadiony či do jejich okolí chodí s primárním cílem vyvolat konflikt či bitku s jinými obdobnými skupinami soupeřova týmu, s pořadatelskou službou či policií.

K této kategorii lze přiřadit tzv. *Ultras*, kteří se zaměřují na efektivní činnost na stadionech. Realizují (většinou nepovolené) pyrotechnické aktivity, vytvářejí velké a propracované transparenty či klubové písně, hesla s agresivní rétorikou apod. Často se z těchto skupin rekrutují bojůvky, které si domlouvají předem plánované bitky s odpůrci jiného klubu, zároveň však také bývají označováni za jakousi ochranku ostatních fanouškovských skupin (Kasal, 2007,286).

Extremismus

Extremismus vyrůstá z intolerantních nálad ve společnosti, případně jich využívá záměrně k ideologickým či mocenským cílům. **Intolerancí** rozumíme nesnášenlivý postoj, neschopnost či neochotu respektovat cizí názory, jednání, náboženství, morální normy, kulturu, či dokonce fyzickou odlišnost. Intolerance může být namířena např. i vůči odlišně sexuálně orientovaným, fyzicky či mentálně postiženým apod. Tato intolerance vyvěrá jednak z psychiky určitých jedinců, jednak z atmosféry společnosti či skupiny, ve které se daný jedinec pohybuje. Intolerance může mít charakter pasivního postoje, který jíž sám o sobě je škodlivý, nebo přechází v aktivní projevy a pak se již většinou hovoří o extremismu.

Za určité varianty extremismu lze považovat krajní **nacionalismus (**ideologie, která činí kvalitativní rozdíly mezi lidmi, pokud jde o jejich národnostní příslušnost a povyšující vlastní národ nad ostatní), **xenofobii** (strach z cizinců, nenávist k nim), **antisemitismus** (nesnášenlivost projevující se nenávistí vůči Židům), **náboženský fundamentalismus** (viz dále).

Projevy extremismu se otevřeně výrazněji objevují na našem území po roce 1989. Je to spojeno s otevřením hranic, s průnikem různých jiných subkultur a ideologií a důsledkem do té doby uzavřené společnosti a tím jejím určitým xenofobním naladěním. V evropských podmínkách lze stávající extremistické spektrum schematicky dělit na: - pravicové, - levicové, - nacionalistické, - nábožensky fundamentalistické.

Krajním projevem extremismus je **terorismus,** kdy je člověk ochoten za prosazení vlastního přesvědčení a nepřátelského postoje vůči těm, kteří s ním nesouhlasí nasadit vlastní život.

Kontrolní otázky

1. V čem spočívá podstata agresivního chování ?
2. Jaké formy mají agresivní projevy ?
3. Jak lze charakterizovat šikanu a jaké má fáze vzniku?
4. Jaké existují formy a druhy šikany?
5. Charakterizujte domácí násilí a jeho podoby
6. Kdo jsou oběti domácího násilí?
7. Jaké byste uvedli příčiny diváckého násilí?
8. Jaké kategorie účastníků sportovních utkání lze rozlišit?
9. Charakterizujte extremismus a jeho projevy.

Souhrn

V kapitole je popsána podstata agresivního chování, jeho formy, druhy. Speciálně je věnována pozornost šikaně jako jevu, který se dnes v čím dál větší míře objevuje ve školách, ale i na pracovištích. Chování tohoto charakteru se vyskytuje i v prostředí rodiny a stává se součástí domácího násilí, kterému je věnována následující číst kapitoly. Jako poslední je charakterizováno násilí divácké, vyskytující se především v hledištích fotbalových stadionů.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové:Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 218-228, 242- 252, 276-290.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 45-59
KOLÁŘ, M. *Bolest šikanován*
KASAL, J. *Divácké násilí.* Hradec Králové: Gaudemaus, 2015.

6 Kriminalita

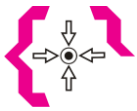

Cíle

Cílem je seznámit se základními kategoriemi, které mají spojitost s kriminalitou, analyzovat podstatu a determinující faktory trestné činnosti. Dále popsat jednotlivé druhy kriminality, typologii osobnosti pachatelů a uvést vývoj kriminality u nás za posledních dvacet let včetně nových trendů v kriminalitě

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Kriminalita, delikvence, trestná činnost, druhy kriminality, osobnost pachatele, kriminální subkultury, mechanismy kriminálního jednání.

6. 1 Základní kategorie

Pojem **kriminalita** (z latinského „crimen“ = provinění, zločin) můžeme definovat jako souhrn trestných činů, které spáchali ať už úmyslně nebo z nedbalosti, trestně odpovědní jedinci, na daném místě za dané období. Jinými slovy kriminalita je taková forma deviantního chování, které je v rozporu s normami uvedenými v trestním zákoně“

Termín **delikvence** pochází z latinského slova delinquere, které se překládá jako provinit se. Delikvence je způsob jednání, kterým jsou porušovány nejen právní, ale i společenské normy. Je tedy širším pojmem než kriminalita. Termín delikvence se používá např. na označení protispolečenské činnosti dětí (osob, které nejsou trestně odpovědné), zahrnout lze pod tento termín i přestupky.

Dalším pojmem je juvenilní delikvence a znamená trestnou činnost mladistvých tj. věkové kategorie mezi 15 -18 let.

Ke kriminalitě se váží další disciplíny:

- Kriminologie je nauka zkoumající stav a dynamiku trestné činnosti (zločinnosti), příčiny a podmínky, za nichž k ní dochází.
- Viktimologie je teorie o obětech trestné činnosti, zkoumající možnosti pomoci těmto osobám, ale také jejich možný podíl na spáchání trestné činnosti.
- Kriminalistika je nauka o technikách odhalování trestné činnosti.
- Penologie je nauka o výkonu trestu.

6. 2 Druhy trestné činnosti

V zásadě bývá rozlišována kriminalita obecná a hospodářská. Do obecné se řadí *násilná kriminalita* (loupež, vražda, ublížení na zdraví apod.), *majetková kriminalita* (krádeže, vloupání apod.), *mravnostní (*znásilnění, sexuální zneužívání) *nedbalostní* (dopravní nehody, neúmyslné způsobení škody). Hospodářská

ekonomická kriminalita představuje trestné činy v oblasti podnikání, podvody, krácení daní, úplatkářství apod..

Při sledování statistik kriminality je třeba si uvědomit, že to jsou údaje o kriminalitě *zjevné*, to je tedy kriminalita, které je určitým způsobem registrovaná, vyšla najevo a stává se předmětem stíhání. Značná část trestné činnosti však probíhá v podobě *latentní,* což je v podstatě kriminalita skrytá, neregistrovaná, neobjasněná.

Jako zvláštní kategorie kriminality, u kterých existují specifické postupy, lze uvést páchání trestné činnosti „na veřejném činiteli", na „mladistvých a dětech", „mladistvými".

6. 3 Typologie pachatelů

- *Socializovaný* - trpí výčitkami svědomí, lituje svého jednání, úzkostně očekává reakce okolí, čin je vybočením z normálu.
- *Neurotický* - trpí neurotickými poruchami, hysterické reakce, deprese, angerské provedení činu, zanechává stopy, uvědomuje si důsledky.
- *Psychopatický* - promyšlený motiv, pravděpodobnost recidivy, nevidí důsledky, patří k neproblémovějším pachatelům.
- *Psychotický* - spojené s duševním onemocněním, jednání nepochopitelné, agresivní až brutální, možnost nápravy je minimální.
- *Mentálně nedostačivý* – s nízkou inteligencí, čin je nepromyšlený, jednoduše provedený, problematická komunikace.

K novým trendům v dané oblasti patří „*organizovaný zločin".* Pašování drog, obchod s lidmi, proliferace zbraní, ilegální imigrace, finanční kriminalita, možné napojení na teroristické sítě, to vše tvoří rámec organizovaného zločinu.

Dalším pojmem figurujícím v kontextu organizovaného zločinu je *kriminalita bílých límečků.* Jde o ekonomickou trestnou činnost páchanou při výkonu profese představitelem legálního podnikání cestou obcházení pravidel a porušování zákonů s cílem získat vyšší profit bez ohledu na škodu způsobenou společnosti. Tato činnost míří často do nejvyšších společenských kruhů.

6. 4 Vývoj kriminality na našem území

I přes to, že kriminalita vzrůstala od šedesátých let celosvětově a určitý vzestup byl

Příloha 2

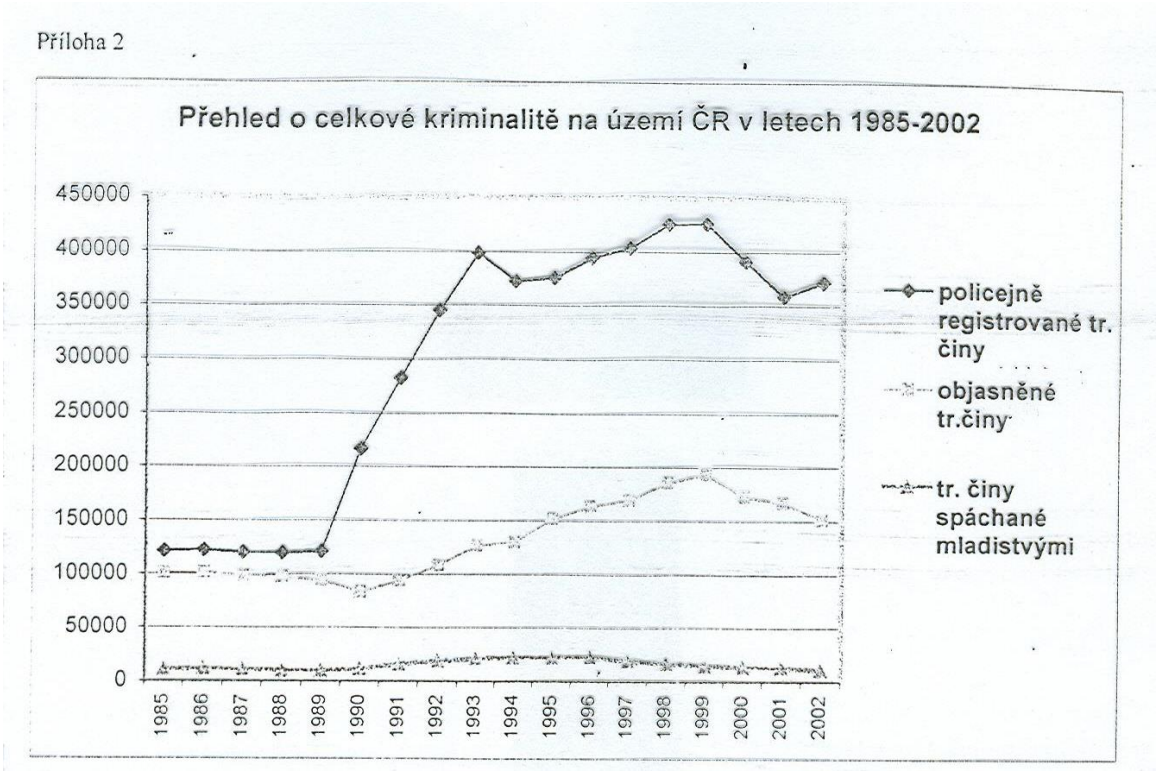

zaznamenán v osmdesátých letech i u nás, devadesátá léta přinášejí dramatické navýšení počtu evidovaných trestných činů na našem území. Zlomovým obdobím v tomto značně negativním vývoji byla léta 1990 –1993. Hned v roce 1990 došlo ke zdvojnásobení oproti roku 1989. V průběhu dalších tří let došlo opět k dalšímu zdvojnásobení. Teprve v r. 1994 se tento mimořádný nárůst zastavil. Od r. 1997 však opět počet evidovaných trestných činů začal vzrůstat (přesáhl hranici 400 000) a v následujících dvou letech tento počet dosáhl vůbec historicky nejvyšších hodnot. V posledních letech se míra kriminality drží na úrovni z r. 2001.

Od roku 2000 byl sice zaznamenán jistý pokles, který ovšem do jisté míry zřejmě souvisel se zavedením nové metodiky evidování trestné činnosti.

Ve struktuře trestné činnosti dominuje trestná činnost majetková, která představuje přibližně 3/4 veškeré trestné činnosti. Převážně se jedná o krádeže věcí z aut, jízdních kol a dvoustopých motorových vozidel. Významný podíl představují také podvody, které spolu se zpronevěrami tvoří 2/3 z celkové hospodářské kriminality. V násilné trestné činnosti jde nejčastěji o úmyslné ublížení na zdraví, dále loupeže a porušování domovní svobody. Od r. 1994, kdy byly do kriminálních statistik zavedeny skutky nedovolená výroba držení psychotropních látek a šíření toxikomanie je zaznamenán strmý nárůst také těchto skutků.

Kontrolní otázky

1. Objasněte základní pojmy související s oblastí kriminality
2. Uskutečněte ve svém okolí anketu k otázce věkové hranice trestní odpovědnosti
3. V čem se odlišuje kategorie přestupků a trestních činů
4. Analyzujte jednotlivé druhy trestní činnosti
5. Co představuje pojem latentní kriminalita a k čemu se váže především
6. V čem vidíte příčiny recidivy trestní činnost
7. Analyzujte mechanismy trestního jednání

Souhrn

Kapitola pojednává o kriminalitě jako závažném sociálně patologickém jevů, přibližuje základní kategorie s danou deviací spojené, seznamuje s typologií trestné činnosti, typologií pachatelů a mechanismy trestního jednání. Dále je uveden přehled o vývoji kriminality u nás od r. 1989.

Literatura

KRAUS, B. Sociální deviace v transformaci společnosti. HradecKrálové: Gaudeamus, 2015.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 30-74.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 156-200

7 Prostituce

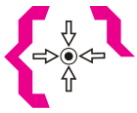

Cíle

Smyslem této části je vymezit prostituci jako sociální deviaci, charakterizovat její historii a vývoj až do současnosti nejen u nás, ale i v zahraničí. Dále analyzovat druhy a formy prostituce, uvést typologii prostituujících, příčiny a motivaci k prostituci. Na závěr zmínit důsledky a opatření společnosti k řešení prostituce.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Promiskuita, prostituce, prostituce heterosexuální, prostituce homosexuální, prostituce profesionální a poloprofesionální, formy prostituce, pohlavní choroby.

7. 1 Prostituce jako sociální deviace (historie a současnost)

Prostituci lze definovat jako promiskuitu (střídání partnerů při sexuálním styku) a to za úplatu. Bývá provázána s dalšími sociálními deviacemi (obchodování s lidmi, kuplířství, násilí apod.) Prostituce je průvodním jevem celé historie společnosti a existovala samozřejmě v různých podobách i na našem území.

V době před r. 1989 se prostituce vyskytovala zřídka a to v latentní podobě. Po r. 1989, stejně jako většina sociálních deviací, i prostituce zaznamenala prudký rozmach. Celkově lze říci, že kromě Prahy, kde se vyskytuje v největší míře (odhady se blíží až k číslu 30 tisíc prostitutek), se soustřeďuje především do západočeského a jihočeského pohraničí vzhledem ke klientele ze zahraničí. Prostituce existuje v určité míře ve všech velkých městech, soustřeďuje se také do míst lázeňských a rekreačních.

Přístup naší společnosti k danému jevu lze označit jako aboliční (jev nijak neřeší, přehlíží a postihuje pouze jevy doprovodné). Je možné pouze využít paragrafů týkajících se kuplířství, ohrožování mravní výchovy mládeže, obchodování se ženami, šíření nakažlivých chorob, ohrožování pohlavními nemocemi. V pravomoci obcí je vydávat vyhlášky k zabezpečení místního pořádku.

Vážným, ba alarmujícím průvodním jevem je to, že vedle dospělých prostitutek „pracuje v této branži“ vysoké procento mladistvých a dětí. Policejní statistiky hovoří o zadržení i jedenáctiletých prostitutek. U nezletilých s prostitucí souvisí většinou záškoláctví či další trestná činnost, také někdy předčasné mateřství, přerušení kontaktů s rodinou apod. Prostituci lze dát do souvislosti s obchodováním se ženami. Existují případy, kdy jsou dívky pasáky "uneseny" a donuceny k prostituci hrubým násilím a zbavením osobní svobody. Někdy jsou mladé dívky lákány do zahraničí na práci servírek, hostesek.

7. 2 Druhy a formy prostituce

Formy prostituce vzhledem k místu, kde je provozována:

- Prostituce veřejně provozovaná ve speciálních zařízeních (nevěstincích). U nás (protože není v této formě legalizovaná) se tak děje v různých erotických klubech, masážních salónech apod. Ženě odpadají problémy se stanovováním ceny a získáváním zákazníka.
- Prostituce pouliční – prostitutka si zákazníky obstarává sama a ochranu ji poskytuje „pasák“.
- Prostituce v barech a hotelích, kde se využívá velké mobility návštěvníků a v získávání zákazníků jim pomáhá alkohol. Vesměs jde v uvedených případech o ženy, u nichž tato činnost je základním zdrojem příjmu, u některých pak doplňkovým.
- Zvláštní skupinu tvoří tzv. "call girls" (dívky na telefon), často i ženy z vyšších kruhů s vysokoškolským vzděláním, u nichž jde většinou o zpestření života, podnikají na vlastní pěst, telefonní čísla nabízejí taxikáři či recepční v hotelích.
- Nejčastějším typem je *prostituce heterosexuální*. Zvláštní pozornost je třeba věnovat šířící se *homosexuální* prostituci chlapců, kteří aniž by byli homosexuálně orientováni, považují prostituci za výhodný zdroj obživy. Děje se tak především v oblastech západního pohraničí, kde se stávají výhodným „artiklem“ pro své "ochránce" zejména ve vztahu k německým zákazníkům.

Charakteristika prostitutek

Z hlediska ekonomického se jedná převážně o ženy, u nichž je jediným zdrojem příjmu – tedy *prostituce profesionální*. U řady žen se jedná o situaci, kdy výdělek z prostituce znamená vylepšování ekonomické situace - *prostituce poloprofesionální.* Další kategorie prostitutek tvoří ty, u nichž se jedná o zpestření všedního života, ekonomická stránka nehraje v zásadě žádnou roli a prostituce má charakter *epizodní.*

K charakteristice prostitutek je možné dodat, že se objevují ve všech sociálních vrstvách. Nejčastěji jde o nejnižší sociální úroveň (deklasované, často kriminální živly). Rekrutují se však i ze středních vrstev (např. prostitutky pohybující se v prostředích lázní, hotelů apod.) i z těch nejvyšších.

7.3 Důsledky prostituce

Jednak jde o zneužívání při výrobě pornografických materiálů. Velmi často se jedná o děti respektive mladistvé a pak se jedná přímo o trestnou činnost (mravní ohrožování dětí a mládeže).

Dalším vážným důsledkem je šíření pohlavních chorob a dalších infekčních onemocnění včetně AIDS. Vzhledem k tomu, že u nás neexistuje žádná registrace, povinné zdravotní prohlídky, prostitutky povětšinou nezajímá zdravotní stav klientů, nepoužívají žádnou ochranu, dochází k šíření pohlavních chorob a zvětšuje se i nebezpečí šíření AIDS.

Vedle vážných souvislostí zdravotních souvisí s prostitucí i problémy ekonomické. Český statistický úřad vypracoval studii (na žádost EU), jejímž cílem bylo odhadnout množství finančních prostředků pohybujících se v oblasti prostituce. Při výpočtech vyšel z odhadu, že v průměru denně dochází k více jak 6 tisícům kontaktům, což při průměrném denním výdělku 2 500 dělá za celý rok téměř 5,7 miliardy. Podle odhadů tvoří 65% zákazníků zahraniční klienti, zbývajících 35% jsou

zákazníci domácí. Odečteme-li náklady (asi 20%), pak dojdeme k částce 4,5 miliardy jako daň z přidané hodnoty.

Lze však hovořit o dalších důsledcích. Zvláště v severočeských městech se stává, že prostitutky postávají v blízkosti škol, či jiných institucí a tím dochází k ohrožování morálky, narušování etického kodexu. K mravnímu ohrožení dětí dochází především v případech, kdy samy prostituují, ať již z jakéhokoli důvodu (často i z donucení rodičů). Zanedbatelné nejsou ani pouliční bitky mafií pasáků bojujících o svá teritoria a především o zisk. V těchto souvislostech je zřejmé, že prostituce má blízko ke kriminalitě, ale velmi často také k pašování drog. Více jak 90% prostitutek jsou kuřačky.

Protože prostitutky se dostávají často a ne vždy vlastní vinou do velmi složitých situací, kdy dochází i k násilí a týrání existují u nás organizace, které jim nabízejí pomoc. Jedná se o občanské sdružení „La Strada“, které bylo založeno v r. 1995 a realizuje sociální pomoc i prevenční aktivity a Rozkoš bez rizika, které rovněž nabízí léčbu a realizuje prevenci. Počty klientek jdou do tisíců.

Otázky

1 Proveďte porovnání právního přístupu k prostituci v různých zemích.
2 Analyzujte důsledky dětské prostituce
3 Které existují formy prostituce?
4 Charakterizujte, jaké pohlavní choroby mohou být důsledkem prostituce
5 Jaká je vazba prostituce na ostatní sociální deviace?
6 Uveďte typologii prostitutek

Souhrn

Obsahem kapitoly je vymezení prostituce jako sociální deviace a seznámení s historií i současným stavem prostituce u nás. Uvedeny jsou formy, jimiž je prostituce realizována, druhy prostituce a typologie prostitutek. Dále jsou charakterizovány důsledky prostituce a to jak zdravotní, psychické, sociální tak právní.

Literatura

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 228-241.
KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové:Gaudeamus, 2015.

8 Sebevražednost

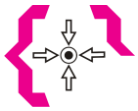

Cíle

Cílem této kapitoly je vymezit sebevražednost jako sociální deviaci autoagresivní povahy, charakterizovat její vývoj až do současnosti nejen u nás, ale i v zahraničí. Dále analyzovat druhy a formy sebevražedného jednání, uvést typologii osobnosti sebevrahů, příčiny a motivaci k tomuto jednání. Na závěr zmínit specifiku sebevražedného jednání u dětí.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Suicidální jednání, autoagrese, sebezabití, sebepoškozování, příčiny sebevražd, motivace, rizikové faktory sebevražedného jednání, druhy a formy sebevražd.

8.1 Podstata a pojetí suicidiálního jednání

Sebevražednost (suicidium) představuje vědomé, úmyslné, cílené jednání dobrovolně skoncovat se životem. Je možné také hovořit o agresi, kterou člověk namíří vůči vlastní osobě (autoagrese). Ta ovšem může mít podobu pouhého *sebepoškozování* (např. vyvolání si horečky, způsobení si zranění apod.). Někdy může být takové jednání spojené s duševní chorobou (těžké deprese, schizofrénie).

Setkáváme se i s pojmem *sebevražedný pokus,* jako pokus o usmrcení z vlastní vůle, který se z různých příčin nezdařil. Velice blízko stojí i význam pojmu *demonstrativní pokus* o sebevraždu, kdy jedinec postupuje riziko úmrtí zpravidla s cílem získání výhod při přežití, někdy také upozornit na závažnou situaci (volání o pomoc).

8.2 Typologie sebevražednosti

- Dokonané a nedokonané.
- Pokusy sebevražedného jednání mají často *demonstrativní* charakter.
- *Podle způsobů provedení* lze hovořit o sebevraždách zastřelením, oběšením (strangulace), skoky (pod dopravní prostředky, z okna), otrávením se (použitím medikamentů či účinkem plynu). V prvých případech jde o jednání typické pro muže, v posledním pro ženy.
- *Racionální (bilanční)* sebevražda je typická pro seniory, či u lidí trpících nevyléčitelnou chorobou apod.
- *Patologická* sebevražda je taková, která je důsledkem závislosti, psychického onemocnění apod.

- *Sebeobětováním* rozumíme sebevražedné jednání, kterým jedinec řeší nikoliv situaci svou, ale ve prospěch zájmů celé skupiny, celku.
- *Kolektivní sebevraždy* jsou průvodním jevem různých rituálů (např. sekt).
- Někdy je suicidiální jednání důsledkem momentálního citového hnutí (afektu) a hovoří se o *zkratovém jednání.*

8.3 Motivace sebevražd (charakteristika potencionálních sebevrahů)

- Nejčastějším motivem jsou pocity osamělosti, beznaděje, prázdnoty. Chybí smysl života, životní cíle, životní hodnoty. Velmi často souvisí s pocity méněcennosti, sníženým sebecitem, neúspěchy, nespokojeností, konflikty nejrůznějšího charakteru.
- Průvodními jevy jsou pak problémy na pracovišti (ve škole), v rodině. Tento stav může být ještě umocněn zdravotními potížemi, malou fyzickou i psychickou odolností.
- Potencionálního sebevraha lze charakterizovat jako osobu labilní se zvýšenou neurotičností, žijící v depresích, chaoticky, izolovaně, v jakési ambivalenci v přání žít a zemřít.
- Typická je malá adaptibilnost, pocity vyčerpanosti, chybí racionalita, neschopnost hledat řešení v obtížných životních situacích.

8.4 Vývojové tendence sebevražd v ČR

Naše země patří v celosvětovém srovnání ke společnostem s vysokým výskytem sebevražednosti. Zdá se, že svoji roli zde sehrává geografická poloha. Výkyvy ve vysokém průměru jsou pak povětšinou důsledkem společenskopolitické situace. Prvý vrchol se objevuje kolem r. 1930, prudký nárůst pak nastal po r. 1945, další vrchol se objevuje po r. 1970.

Graf č. 4.1 Vývoj sebevražednosti v letech 1964 - 1999

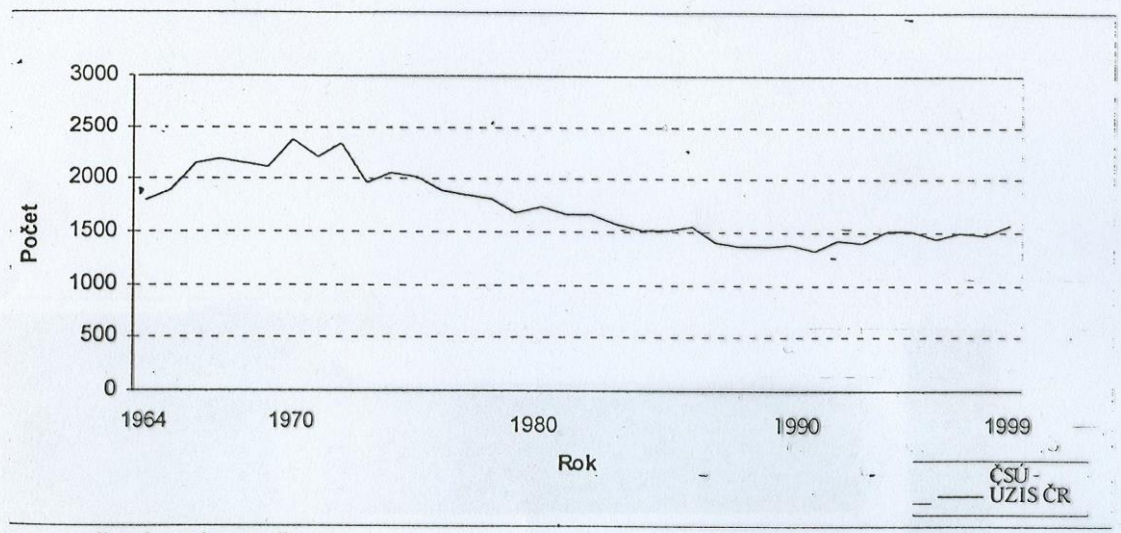

Zdroj: ČSÚ a ÚZIS ČR

Po roce 1989 se celková situace (na rozdíl od většiny dalších sociálních deviací) nijak výrazně nemění. Počet se pohybuje mezi 1400-1500 ročně. Výraznější nárůst je zaznamenán v r. 2003, kdy si v průběhu prvého půl roku vzalo život tolik lidí jako v některých předcházejících letech téměř za celý rok a celkově počet případů dosáhl 1700. Tento trend v zásadě pokračoval i v r. 2004. V posledních pěti letech se počet sebevražd stále pohybuje kolem 1500 za rok.

7.5 Specifika sebevražd vzhledem k pohlaví a věku

Muži páchají sebevraždy v průměru tři až čtyřikrát více. V souvislosti s věkem ve zmíněné fázi produktivního věku muži tvoří naprostou většinu. Rozdíl je také ve způsobu provedení sebevraždy. Muži volí zpravidla prostředky drsnější (zastřelení, skoky, oběšení), u žen jde častěji o otravy. Celkově největší počet sebevražd je formou oběšení (asi 50%), na druhém místě figurují skoky (pod dopravní prostředky, z výšek), v posledních deseti letech výrazně přibylo zastřelení, které již dosahuje téměř stejného počtu.

Také u dětí a mládeže, kde sebevražednost představuje obzvlášť tragickou záležitost, nás statistiky již od sedmdesátých let řadily do prvé pětice států na světě. V průběhu posledních 15 let je možné rovněž zaznamenat celkově mírný nárůst. Pro ilustraci ročně umírá v důsledku sebevraždy asi okolo 70 - 80 dětí a mladistvých. V procentovém podílu k příslušné věkové populaci je to asi 6 %.

Otázky

1. Jak souvisí výskyt sebevražd se společenskými poměry?
2. Doložte na základě údajů vývoj sebevražednosti u nás od r. 1918.
3. Lze najít jisté znaky osobnosti i potencionálních sebevrahů?
4. Analyzujte rozdíly v sebevražedném jednání z hlediska pohlaví.
5. Pokuste se analyzovat sebevraždu Jana Palacha z hlediska typologie, příčin,

způsobu provedení a důsledků.

Souhrn

Obsahem kapitoly je vymezení sebevražd jako sociální deviace, jeho podstata a pojetí. Uvedeny jsou formy, jimiž je prostituce realizována, druhy prostituce a typologie prostitutek. Dále jsou charakterizovány důsledky prostituce a to jak zdravotní, psychické, sociální tak právní.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti*. Hradec Králové:Gaudeamus, 2015.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 195-217.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 41-86.

9 Závislosti (alkoholismus, nikotinismus)

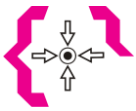

Cíle

Cílem této kapitoly je vymezit závislost jako sociální deviaci, a zabývat se konkrétně alkoholismem a nikotinismem. Popsat fáze závislosti, typologii obyvatelstva podle míry konzumace alkoholu a tabáku a její důsledky.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Závislost, etapy vzniku závislostí, abstinenční syndrom, faktory vzniku závislostí, alkohol, konzumace, alkoholismus, abstinence, abúzus, funkce alkoholu, typologie konzumace alkoholu.

9. 1 Úvodní charakteristika jevu

Závislost bývá definována jako fyzický či psychický stav vyplývající z působení psychoaktivní látky (obecně podnětu) charakterizovaný změnami chování a reakcemi, které zahrnují nutkání brát danou látku (opakovat podnět) dál s cílem předejít negativním vlivům plynoucím z její absence.

Tento stav (při absenci podnětu) nazýváme *abstinenční syndrom.* Příznaky fyzické jsou např. pocení, slzení, zívání, zvýšená teplota, rozšíření zorniček, křeče, třes, zvracení. K příznakům psychickým patří nutkavost, deprese, podrážděnost, halucinace, pocity euforie, poruchy paměti apod.

Etapy vzniku závislostí

Závislost nevzniká ze dne na den a prochází určitými stádii:

a)Iniciální (počáteční) fáze, kdy dochází k prvému setkání s podnětem, experimentování. Dochází k poznání pocitu euforie, touha po opakování, stoupají dávky a stále převažuje pocit "příjemné odměny".

b)Prodromální (varovná) fáze, kdy dochází k vyhledávání příležitostí k navození daného stavu, tendence k opakování navození potřebného stavu. Schopnost kontroly se postupně vytrácí, dochází ke zvyšování frekvence.

c)Kruciální (rozhodná) etapa je charakterizována stavem, kdy již člověk nedokáže přestat s konzumací, dochází k pravidelnému uspokojování potřeby. Tuto činnost se snaží dotyčný nějak racionalizovat, snaží se ospravedlňovat, abstinovat se již nedaří, dostavují se fyziologické i psychické problémy (výkyvy nálad, konflikty, únava apod.) a současně i sociální (rozpad rodiny, ztráta zaměstnání, problémy ve škole).

d)Terminální (konečná) fáze nastává tehdy, kdy se již dostavují abstinenční příznaky, dochází k oslabování a postupně poškozování tělesného a duševního zdraví, dochází k postupné degradaci osobnosti.

9.2 Alkoholismus

Alkohol patří k nejstarším a nejrozšířenějším drogám po celém světě. Je to opojná látka vznikající kvašením převážně ovoce či obilovin. Jeho historie sahá hluboko před náš letopočet (6-8 tisíc let). Jako takový plnil a plní řadu funkcí:

- fyziologická (používá se jako nápoj, ale i jako lék)
- psychologická (je euforikum, zlepšuje náladu, pomáhá k úniku z reality, zvyšuje sebevědomí)
- sociální (ve většině kultur je projevem pohostinnosti, napomáhá k lepší adaptaci, komunikaci)
- ekonomická (sloužil jako platidlo, daně z jeho výroby a prodeje jsou značným zdrojem příjmu pro stát)
- rituální (součást různých oslav, obřadů včetně náboženských).

Alkoholismus jako jev je nebezpečný jak z hlediska jedince, tak společnosti. Z hlediska jedince pití ve zvýšené míře škodí zdraví (především onemocnění jater, vysoký krevní tlak, trávicí ústrojí, nervový systém, psychická onemocnění) a je uváděn jako velmi častá příčina vážných onemocnění. Z hlediska společenského představuje značné riziko v souvislosti s vysokým podílem na výskytu trestné činnosti, častých úrazech, dopravních nehodách, ale také v souvislosti se soužitím především v rodině (častá příčina rozvodovosti), sousedství i na pracovišti. Zvlášť nebezpečný je pro dětský organismus, kde i malá dávka může vyvolat nebezpečné otravy.

Konzumace alkoholu v naší společnosti

J. Skála (1988, s. 49) rozlišuje 4 stupně přístupu k alkoholu:

1. Abstinent - je člověk, který nepožil alkohol v jakékoliv formě alespoň po dobu tří let.
2. Konzument - zásadový - pije v mírných neškodných dávkách a neopíjí se
   - nezásadový - neopije se více jak 4 krát do roka.
3. Abuzér (pijan) - dostává se do stádia opilosti příležitostně častěji, část těchto lidí i poměrně pravidelně.
4. Alkoholik (závislý)- je notorickým pijanem se všemi důsledky včetně abstinenčních příznaků. Odhaduje se, že jich je kolem 300 tisíc.

Obyvatelstvo České republiky patřilo vždy k zemím se značnou mírou konzumace alkoholu. V letech 1960 – 1980 se výroba i spotřeba alkoholických nápojů téměř zdvojnásobila. Po r. 1989 došlo přímo k rekordnímu zvýšení spotřeby alkoholu. V r. 1990 zaznamenalo Československo zvýšení spotřeby v jediném roce o 16%, což nezaznamenala žádná z evropských zemí v celé historii. Výsledkem je, že notoričtí alkoholici tvoří asi 3–5 % populace a téměř polovinu populace lze řadit mezi abuzéry. V poslední době v souvislosti s rozšiřujícím se okruhem lidí se zdravým životním stylem přibylo o něco i abstinentů (počet se blíží 10%).

V průběhu posledních let spotřeba stále vzrůstá, a to především mezi mládeží, zatímco ve vyspělých zemích převládá tendence stabilizace či snižování. .

Rizikovou kategorií z hlediska konzumace alkoholu jsou nepochybně děti a mladiství. V tomto věku se objevují zárodky postupně vznikající závislosti na alkoholu. Také důsledky zdravotního postižení v tomto věku jsou větší. Uvádí se, že čím mladší jedinci pijí alkohol, tím větší je riziko pozdějšího přechodu na jiné drogy. Řada výzkumů ukazuje, že přes 60% školní mládeže přichází do styku s alkoholem pravidelně, přičemž k prvým kontaktům dochází již často v období předškolním a nejfrekventovanějším prostředím, kde přichází dítě do styku s alkoholem, je rodina (rodinné oslavy).

Mění se situace i z hlediska pohlaví. Zatímco v sedmdesátých letech byl poměr mužů a žen mezi abuzéry a závislými 10:1, dnes je 2:1. Navíc víme, že účinky na ženský organismus jsou intenzivnější než na mužský.

9. 3 Nikotinismus (tabakismus)

Tabakismus, (též nikotinismus) patří rovněž k velmi rozšířenému a společensky tolerovanému typu závislosti. Tabák a jeho psychoaktivní účinky jsou známy již řadu staletí.

Tabák se užívá nejčastěji formou kouření, dále šňupáním a žvýkáním. U nejběžnějších tabákových výrobků cigaret existuje značně rozšířený mýtus, že cigarety s filtrem jsou neškodné. Pravda je taková, že filtry snižují obsah jen některých látek, které tabák obsahuje a účinky té nejškodlivější, tj. nikotinu nikoliv.

Kouření přináší řadu negativních účinků a je jednou z nejčastějších příčin onemocnění dýchacích cest (astma, chronický kašel, záněty a rakovina hrtanu, hltanu a plic), srdečních potíží (angína pectoris, infarkty, hypertenze), zažívacího traktu (vředové choroby žaludku, dvanácterníku) a tím se podílí na vysoké a předčasné úmrtnosti kuřáků. K problematice účinků lze dodat, že dramatičtější účinky má kouření u žen (rychlejší ateroskleróza, stárnutí pleti, předčasné porody, potraty) a samozřejmě ještě více u dětí.

Problém kouření je o to závažnější, že se netýká jen samotných kuřáků, ale i lidí v okolí, kteří vdechují jednak vydechovaný kouř kuřáků a jednak sekundární proud cigaretového kouře z hořící cigarety. Proto se mluví o sekundárním (pasivním) kouření. U dítěte do jednoho roku může být takovéto pravidelné sekundární kouření smrtelné.

Konzumace tabákových výrobků v naší společnosti

Česká republika patří k zemím s poměrně vysokým počtem kuřáků. Pro srovnání v ČR připadá na hlavu téměř 2 000 cigaret ročně, zatímco např. v Norsku asi 500. Obecně kouří více muži než ženy. Podle údajů EU ke konci devadesátých let kouřilo v ČR téměř 40% mužů a 29% žen. V posledních letech se situace, hlavně mezi mládeží, vyrovnává.

V současnosti výsledky výzkumů hovoří o tom, že v průměru kouří v ČR kolem 30% populace. Celkový trend je takový, že ve vyspělých zemích spotřeba tabákových výrobků postupně klesá, zatímco v zemích méně rozvinutých roste. Varovně vyznívají výsledky výzkumů na základních školách, kde ke konci školní docházky kouří alespoň občas téměř polovina žáků (více chlapci než dívky).

Je tedy zřejmé, že období, kdy se začíná běžně kouřit, se posunulo z hranice 16–18 let, která se uváděla před 15-20ti lety, do intervalu 12-15 let. Cigareta dospívajícím dětem dodává sebevědomí, pocit dospělosti.

Souhrn

Obsahem kapitoly je charakteristika alkoholu a jeho funkcí, rozdíly v jeho konzumaci v různých společnostech, typologie populace podle míry konzumace. Dále je charakterizována situace v konzumaci alkoholu u nás v posledních desetiletích. Podobně je uvedena charakteristika tabáku, tabákových výrobků,jejich účinků a typologie kuřáků a charakterizována je situace ve spotřebě tabákových výrobků nás v posledních desetiletích i ve srovnání se zahraničím..

Otázky

1. Charakterizujte funkce alkoholu.
2. Popište rozdíly v konzumaci alkoholu v jednotlivých společnostech.
3. Uveďte typologii obyvatelstva podle míry konzumace alkoholu.
4. Charakterizujte situaci s konzumací alkoholu u nás.
5. Charakterizujte formy a účinky konzumace tabákových výrobků
6. Porovnejte rozdíly v konzumaci tabákových výrobků u nás a v zahraničí.
7. Uveďte typologii kuřáků podle míry konzumace alkoholu
8. Charakterizujte situaci s konzumací tabákových výrobků u nás.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti.* Hradec Králové:Gaudeamus, 2015.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 195-217.

FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 41-86.

10 Drogy a nelátkové závislosti

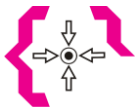

Cíle

Charakterizovat závislost v souvislosti s drogami, vymezit pojem droga, charakterizovat stav a vývoj konzumace drog na našem území ve srovnání s jinými zeměmi, analyzovat druhy drog, formy konzumace.

Vymezit pojem nelátková závislost, charakterizovat stav a vývoj těchto závislostí, analyzovat druhy těchto závislostí, důsledky těchto závislostí a nebezpečí z nich plynoucí.

Časová náročnost

4hodiny

Pojmy k zapamatování

Psychoaktivní látky, závislost, drogy, třídění drog, drogová scéna, nelátková závislost, netománie, patologické hráčství, mobilománie, workoholismus.

10.1 Drogy

Obecná charakteristika drog

Droga je látka vyvolávající změny v psychických i fyziologických funkcích organismu. Platí, že libovolná psychotropní látka – se může opakovaným užíváním stát drogou. Přitom je třeba vzít v úvahu, že se objevují stále nové látky, na něž si jedinec může vypracovat závislost. Světová zdravotnická organizace (WHO) od počátku šedesátých let používá termín *drogová závislost* a to pro všechny druhy závislostí včetně alkoholismu. Tento termín nahrazuje pojem toxikomanie či narkomanie, neboť lépe a komplexněji reflektuje podstatu problematiky.

V souvislosti s užíváním drog uvádí odborná literatura následné pojmy:

1. *Úzus* – znamená užívání ve shodě s předpisy, v zájmu jedince i společnosti.
2. *Abúzus* – znamená nadměrné užívání látek.
3. *Misúzus* – znamená užívání drogy takým způsobem, který není v souladu s náhledem medicíny. Nejčastěji je to vnímáno jako zneužití v situacích nepřijatelných (těhotenství, v nemoci, řízení motorového vozidla apod.)

V zásadě lze rozlišit drogy:

- Syntetické a přírodní (převážně rostlinného původu)
- Nelegální a legální (k nim patří vedle již zmíněného alkoholu a tabáku, čaj, káva)

Drogy představují dnes poměrně širokou paletu látek s psychotropními účinky. Snad nejčastěji diskutovanou a jednou z nejfrekventovanějších drog je **marihuana**. Na rozdíl od všech ostatních drog nehrozí zde tak velké nebezpečí závislosti a i rizika zdravotní jsou akceptovatelná. Proto se velmi často ozývají hlasy volající po její

legalizaci a v současnosti je připraven zákon o jejím možném užívání. Problémy však spočívají v tom, že i u marihuany stejně jako u všech drog jsou účinky velmi individuální, dále marihuana má v kouři až o 50% více látek rakovinotvorných než tabák a ve značné části případů je jakousi „vstupní stanicí“ k drogám ostatním.

Druhy drog

a) Halucinogeny

Na bázi konopí, vedle již zmíněné marihuany, se vyrábí **hašiš**. Účinky hašiše i marihuany mohou vést až k halucinacím a proto je možné je přiřadit k tzv. halucinogenům.

LSD patří k nejznámějším syntetickým halucinogenům, byl objeven v r. 1943 a experimentovalo se s jeho terapeutickým využitím. Obdobou je **Trip.** Jedná se o „papírky“ napuštěné malým množstvím LSD, které většinou nevyvolá přímo stavy halucinace, pouze vede k euforii.

Muchomůrka červená užívaná již dávno, většinou jako sušená, při různých rituálních a náboženských obřadech. Hlavním rizikem je, že při předávkování dochází k otravě.

Psilocybin je droga obsažená v houbě – Lysohlávce české. V posledních letech se její hledání rozšířilo. Konzumují se její hlavičky zpravidla sušené nebo naložené a svými účinky připomíná LSD.

b) Opiáty

Braun je základním představitelem této skupiny u nás a je vyráběn podomácku od sedmdesátých let (z relativně dostupného kodeinu). Jde o účinnou směs derivátu kodeinu, tekutinu nahnědlé barvy. Je užíván většinou nitrožilně.

Heroin, patří k nejrozšířenějším drogám vůbec, je klasickým představitelem skupiny opiátů. Na počátku 20. století byl využíván ve farmaceutickém průmyslu. Později byla legální výroba zastavena.

Kodein, morfin jsou stejně jako předcházející dvě drogy vyráběny ze surového opia (žlutozelená šťáva vytékající z nezralých makovic, která zasychá v hnědou hmotu). Pro všechny tyto látky je společné, že tlumí bolesti, uklidňují, a proto jsou využívány v medicíně. Může poměrně rychle vznikat fyzická závislost.

c) Stimulační drogy

Pervitin (metamfetamin) je nepochybně v našich poměrech celkově drogou č. 1. Rovněž podomácky vyráběná na bázi efedrinu (ten je možné získat z různých léků). Jeho výroba („vaření“) má již takovou tradici, že je dokonce od nás vyvážen do zahraničí.

Kokain je přírodní drogou (rostlina Erythroxylon coca) a listy této rostliny žvýkali již staří Inkové. Dodnes patří ke drogám pro „lepší společnost“ (někdy také „droga umělců“). Tomu odpovídá také jeho cena.

Crack (bílá krystalická látka) vznikl jako směs kokainu s jedlou sodou. Aplikuje se kouřením a tím se při stejném účinku snížila dávka čistého kokainu a tím i cena.

Extáze (ecstasy, MDMA) se módním hitem stala v USA ke konci osmdesátých let, postupně se pak tato droga dostala i do Evropy. Dnes se stává tzv. party drogou, téměř nezbytnou součástí tanečních večerů („droga lásky“). Vyskytuje se v podobě různě zbarvených tablet.

d) Těkavé látky

Toluen, trichloretylen, benzin, aceton, chloroform a další organická rozpouštědla, lepidla či spreje představují skupinu látek, které v době, kdy většina drog byla u nás nedostupných, znamenaly hlavní zdroj pro ty, kteří měli potřebu drogy aplikovat. Tyto látky silně poškozují tkáně organismu, odbourávají tukové krytí nervových buněk a tak mohou nenávratně poškodit nejen dýchací cesty, játra, ale také CNS.

e) ***Tlumivé látky***

Analgetika představují léky proti bolestem (např. Alnagon).

Hypnotika, barbituráty jsou léky napomáhající lepšímu spánku (např. Rohypnol).

Sedativa jsou léky užívané na uklidnění.

Antidepresiva, anxiolitika představují léky proti úzkostem a depresím.

Všechny tyto syntetické látky vyprodukoval farmaceutický průmysl jako léky s tlumivými a uklidňujícími účinky, z nich některé lze dostat i bez lékařského předpisu. Mají být podávány pod lékařským dohledem. I u těchto látek je nebezpečí vzniku závislosti.

Drogová scéna na našem území

Lze pozorovat výrazný narůst v „polistopadovém“ období. Souvisí to zřejmě s otevřením hranic a postupným přílivem drog na naše území. Do té doby se u nás jako drogy konzumují především léky a chemikálie (ředidla).

Mezi nejprodávanější v současnosti lze zahrnout heroin, pervitin, kokain, hašiš a marihuanu. Také vzrůstá užívání extáze a tripu. V současnosti se však objevuje řada nových drog.

Drogy se šíří na veřejných prostranstvích, ulicích, na diskotékách, výjimkou není ani školní prostředí.

Alarmující je zjištění, že věková hranice dětí přicházejících do styku s drogou se snížila na 12 let. Mezi uživateli drog není v zásadě rozdílů z hlediska sociálních vrstev. Také poměr mezi chlapci a dívkami se postupně vyrovnává.

10. 2 Nelátkové závislostí

- Jedná se o návykové poruchy, závislosti spojené s jinými podněty než látkami.
- V poslední době přibývá jejich škála i míra výskytu vzhledem k rozvíjejícím se komunikačním technologiím a konzumnímu životnímu stylu.

Druhy nelátkových závislostí

a) ***Patologické hráčství (gambling).***

Hazardní hra (hráčská vášeň) znamená jakékoliv sázení, ať jde o peníze, anebo o malou výhru, všechno to, kde výsledek je nejistý a záleží na náhodě. Je to impulzivní činnost bez uvědomění si následku. K nejčastějším formám patří automaty, sportovní sázky, karetní hry, kasina, losy a pod.

Charakteristická rysy jsou: Hráč miluje časté riziko, hra absorbuje většinu jeho zájmů, aktivit, hráč je optimistický, neschopný poučení z porážek a navzdory logice a pravděpodobnosti věří v šťastný osud a v to, že se mu vytrvalost vyplatí, je neschopný přestat hrát, riskuje neúměrně vysoké finanční částky, mezi vložením peněz a výsledkem prožívá slastné úzkostné napětí.

- Po roce 1990 dochází u nás k výraznému rozmachu tohoto jevu, především v podobě heren a počtu hracích automatů i kasin. Ročně se u nás celkově prosází více jak 100 miliard Kč.
- Propadají mu lidé bez rozdílu věku, povolání.
- Tento negativní jev souvisí nepochybně s nekontrolovaným nárůstem heren a rozmisťováním hracích automatů (jen v Praze se tento počet odhaduje na 20 000).

b) Patologické zakládání požárů (pyromanie)

Stejně jako u jiných závislostí i zde se jedná o ukájení potřeby a navozování pocitu uspokojení, v tomto případě z pohledu na oheň, šlehání plamenů. Jsou případy, kdy takový jedinec je sám příslušníkem dobrovolných hasičů.

c) Poruchy spojené s příjmem potravy

Bulimie, anoraxie

Jde o napohled zcela protikladné a ze zorného úhlu individuálních důsledků dokonce protisměrné formy chování, stojící někde na pomezí závislosti. *Bulimie* je běžně vymezovaná jako chorobná, nadměrná chuť k jídlu, patologické přejídání. Naopak *anorexie* je z medicínského hlediska ztrátou chuti k jídlu, nechutenství.

Ortorexie

Představuje posedlost, přehnanou starostlivost o zdravou výživu. Tito lidé se zajímají pouze o to, co jedí, odkud potraviny přicházejí, jaká je jejich výživová hodnoty, kolik mají „éček“ apod. Jistými variantami je i přísné vegetariánství, veganství. Takové chování může vést až k zanedbávání blízkých, práce, zájmů.

d) Chorobná péče o vlastní vzhled

V těchto případech se jedná o narušený vztah k vlastnímu tělu:

- *Fatorexie*

Jedná se o lidi, kteří mají trvalou potřebu být snědí, opálení a dosahují toho za každou cenu, když ne přirozeně sluněním, tak pravidelnou návštěvou solárií.

- *Bigorexie*

Jde o obdobnou situaci, v tomto případě zaměřenou na vypracovanou svalnatou postavu, které tito lidé dosahují tím, že většinu svého času tráví ve fitcentrech.

e) Závislost na nakupování (oniomanie, také shopaholismus)

Chorobná posedlost nakupováním, se stala doslova fenoménem současné doby. Počet lidí s tímto „onemocněním“neustále stoupá, a pokud se včas neléčí, následky mohou být fatální. Přeplněné regály obřích hypermarketů, teleshoppingy, kam stačí jen zavolat, virtuální obchody, kde nakoupíte za jednu minutu a nabídka snadných úvěrů. To vše může někomu usnadnit život a pro jiného znamenat zkázu. Podle mezinárodních průzkumů je v západní Evropě z celkového množství zboží ve velkých obchodních centrech nakoupeno přes 60 % neplánovaně, v ČR je to dokonce 90 %.

f) Závislost na práci (workoholismus)

Workholikem je člověk, jemuž práce likviduje zájmy a koníčky, často také sociální a partnerský život, stává se nejčastější myšlenkou i nejběžnějším konverzačním tématem.

K obecným *charakteristikám* workholika patří:

* zanedbávání jiných zájmů ve jménu „nutnosti“ pracovat
* pokračování v tempu práce i přes jasné důkazy o její zdravotní škodlivosti
* nadřazování pracovního vypětí nad jinými důležitými hodnotami

g) *Závislost na internetu (netománie*)

Jde o specificky *psychickou* závislost, která se týká nejčastěji věkové kategorie mládeže – tedy lidí mezi 20 - 35 lety. Podobně jako gambler také netoman vykazuje ztrátu sebeovládání, touhu po druhu chování, které směřuje k pocitu libosti, tedy chování vnímanému jako příjemné či vzrušující. Kyberprostor skrývá nebezpečí zneužití, poškození, destrukce osobnosti.

Důsledky netománie:

Fyzické- souvisejí se sedavou činností (páteř, krevní oběh, zduření šlach)

Psychické – zhoršování kvality pozornosti, počítač se stává náhražkou osobních kontaktů. Člověk se stává součástí řízené komunikace a přestává být řídícím subjektem

Sociální- narušení režimu, ztráta času, narušení přímých mezilidských vztahů a náhrada virtualitou

Rizikovou skupinou jsou hyperaktivní děti, děti se sklonem k agresivitě, děti s nemocným pohybovým aparátem, introvertní jedinci.

h) *Závislost na televizi*

Neselektivní sledování televize má podobné aspekty. Závislost se projevuje preferencí televize před jinými aktivitami. Lze ji kategorizovat jedna na obecnou na konkrétním médiu, jednak na konkrétním obsahu či programu. Závislost je čistě psychická. Ohroženy jsou především děti a psychicky či sociálně nestabilní jedinci.

ch) *Závislost na mobilu (mobilománie*)

Mobilománie je u nás silně rozšířena (nejvíc e mobilů na osobu v EU) a zachvátila všechny věkové kategorie. Mobil se stal výrazem svobody, volnosti, prostorové nezávislosti a záležitostí prestižní. Závislost se projevuje pocity napětí, deprese, zoufalství („Já ti volám, proč nevoláš?“).

i) Závislost na vztazích (kultová závislost)

Jedná se o zvláštní formu nesamostatnosti. Inklinují k ní lidé, kteří se naučili se vším obracet na druhé, sami nerozhodní a hledají vztahy, v nichž se mohou opírat o pocit bezpečí a vedení druhými. Jsou přesvědčeni o své méněcennosti, neschopnosti a bývá to důsledek přehnané rodičovské ochrany a péče. Nejčastěji se jedná o emoční závislost na partnerovi, manželovi, rodiči, ale i dítěti.

Někdy tuto roli „ochranitele“ plní jiné autority. Podle toho lze rozlišit tzv. typy kultové závislosti: náboženské, politické, komerční, umělecké, psychoterapeutické.

Do této kategorie spadá také činnost sekt.

Otázky

1. Uveďte typologii drog.
2. Jakou roli hraje v souvislosti s konzumací drog pohlaví a vzdělání?
3. Jak byste charakterizovali naši drogovou scénu posledních let?
4. Charakterizujte faktory vzniku hráčské závislosti.
5. Charakterizujte workoholismus
7. Které poruchy mohou vzniknout v souvislosti s příjmem potravy?
8. Co je to oniomanie ?
9. V čem vidíte příčinu nárůstu nelátkových závislostí?

Souhrn

Obsahem kapitoly je charakteristika drog a jejich třídění, situace v konzumaci drog na našem území v posledních desetiletích. Dále je uvedena charakteristika nelátkových závislostí, jednotlivých druhů a jejich účinků.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 153-194.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 125-138.

11 Možnosti řešení sociálních deviací ve společnost

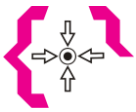

Cíle

Cílem je ukázat, co může společnost dělat v situaci, kdy se v ní objevuje značný výskyt sociálních deviací, jaké má možnosti jejich nárůstu čelit, co může dělat pro minimalizaci respektive jejich předcházení a v neposlední řadě, jak řešit a co dělat s těmi, kteří deviantně jednají.

Časová náročnost

4 hodiny

Pojmy k zapamatování

Sociální deviace, represe, sociální prevence, terapie, přístup reglementační, abolicionistický.

11.1 Přístupy společnosti k sociálním deviacím

1. ***Represivní (atributivní)*** - cílem je trestat, za provinění následuje odplata. V tomto případě se společnost snaží eliminovat sociální deviace tím, že provinilce přísně postihuje. Tento přístup je typický pro středověk a s postupující humanizací společnosti je od něho upouštěno. Tzv. retributivní (trestající) přístup v soudnictví je nahrazován přístupem restorativním (chápajícím, pomáhajícím). Výsledkem je ve zvýšené míře užívání alternativních trestů, mediace apod. Je však třeba samozřejmě posuzovat devianty individuálně a podle toho určitý přístup volit.
2. ***Reglementační*** - vymezuje pravidla, za kterých je možné deviaci tolerovat. Tento přístup je možný za jistých okolností a u některých sociálně patologických jevů. Takto se např. přistupuje v některých zemích k prostituci. Svým způsobem je tento přístup aplikován i v případech, kdy se určitá norma posouvá. Např. v případě homosexuality nebo i rozvodovosti, kdy společnost reflektuje změny společenského klimatu a dané jevy toleruje za jistých okolností.
3. ***Abolicionistický*** - klade důraz na profylaxi, *prevenci.* Tento přístup je někdy výrazem jistých rozpaků ve společnosti, kdy si s daným jevem neví rady (viz přístup k prostituci u nás). V zásadě lze ovšem tento přístup chápat jako žádoucí za předpokladu, že prevence (tedy snaha předcházet a zamezit) sociálních deviací skutečně vede k jejich minimalizaci. To ovšem předpokládá, že prevence je účinná a efektivní. To se bohužel o současné situaci u nás moc říci nedá.

Problém je v tom, že nejsou respektovány základní principy účinnosti.

Principy efektivního preventivního působení:

Za nejdůležitější pokládáme *princip systémovosti*, kterým rozumíme to, že veškeré činnosti a snahy musí tvořit systém. Tedy nejen soulad působení školy, rodiny a dalších výchovných (poradenských) zařízení, občanských sdružení, církví, ale také policie, zdravotnických zařízení, tomu musí napomáhat také legislativa, média, celková společenská atmosféra. Málo platné bude snažení školy, příp. rodičů, jestliže celkové společenské klima, působení médií je „naladěno“ jinak. To vše by mělo být na určitých úrovních (školy, obce) koordinováno.

Druhý důležitý *princip* se týká *systematičnosti.* To znamená, že veškeré působení musí být průběžné, zmíněné sociálně výchovná činnost trvalá, nepřetržitá. Velmi často jsme stále svědky různých jednorázových, epizodických akcí, které bývají již předem odsouzeny k neúspěchu.

Třetí důležitou zásadou je *komplexnost,* která bývá chápána jako vzájemná provázanost prevence primární, sekundární, terciární, dále sociální, situační, individuální zahrnující všechny věkové kategorie. Potřebu komplexnosti však vidíme ještě z jiného zorného úhlu a to v působení na osobnost ve všech jejích složkách. Převážná část primární prevence má charakter informování, poučování (působení na složku kognitivní) a to mívá často kontraproduktivní charakter. Na poučení musí nezbytně navázat vytváření přesvědčení (působení na složku emotivní) o nebezpečnosti, škodlivosti a to metodami aktivizačními, názornými. V neposlední řadě vyvrcholením by mělo být utváření potřených návyků zdravého životního způsobu, správné životosprávy atd. (působení na složku konativní).

4*. Terapeutický* - orientuje se na pomoc deviantům. Terapie znamená léčbu poruch, nemocí (fyziologických i psychických) prostředky biologickými (medikamenty), psychologickými (psychoterapie). Širší pojetí jako „léčbu“ poruch a závad v chování a to i prostředky pedagogickými, příp. v širším sociálním kontextu (socioterapie). V rámci takto chápané terapie dochází k uplatňování dalších procesů.

Resocializace (reintegrace) znamená odstraňování relativně trvalých zaměření jedince způsobujících výchovné potíže. Většinou je chápána šířeji jako jakási zpětná socializace s cílem vrátit člověka do normálního života společnosti.

Reedukace je specifickým případem resocializace, ve kterém se s použitím komplexního systému metod usiluje o takové změny v chování, které by odpovídalo normám.

Rehabilitace představuje souhrn určitých postupů, kterými se upravují společenské vztahy, obnovují narušené praktické schopnosti a dovednosti i možnosti seberealizace postiženého jedince. Uplatňuje se především u osob zdravotně postižených.

Formy procesu terapie a resocializace

Z hlediska pojetí daného procesu:

- *individuální* (objektem působení je jedinec a volí se postupy adekvátní dané osobnosti a danému problému,
- *skupinové* (objektem působení je zpravidla malá skupina, kde se využívá skupinové dynamiky, skupinového mínění, skupinových interakcí),
- *hromadné* (objektem působení jsou větší skupiny, terapeut zde nevyužívá interakce mezi členy, např. působí režimovou metodou na celé osazenstvo věznice).

Z hlediska charakteru průběhu daného procesu lze hovořit o formách:

- *ambulantní*
- *ústavní*

Z hlediska přístupu dotyčné deviantně jednající osobnosti lze rozlišit formu:

- *dobrovolnou*
- *nařízenou*

S ohledem na délku trvání existují formy:

- *krátkodobé*
- *dlouhodobé*

11.2 Aktuální pohled na situaci v naší společnosti

Provedeme-li jakousi analýzu všech uvedených teorií, je možné konstatovat, že hledání příčin nárůstu sociálních deviací bude směřovat především ke směrům sociologickým. V průběhu devadesátých let se totiž struktura naší populace nějak zásadně nezměnila. Jen do jisté míry je možné spojovat nárůst sociálních deviací s migračními procesy. Je sice pravdou, že např. na nárůstu trestné činnosti se podílejí imigranti z východu, reprezentující převážně nižší sociální vrstvy a tedy i osobnostně více disponované pro deviantní jednání. Určitý podíl bude mít zřejmě tato část populace také na vzrůstu spotřeby alkoholických nápojů. Vzhledem k tomu, že procento imigrantů je však relativně stále malé, těžko jim přičíst na vrub rasantní nárůst sociálních deviací obecně.

To vede k úvaze, že i ve snaze respektovat onen polyetiologický přístup, je třeba hledat příčiny v makrosociálních proměnách naší společnosti, které pronikají i do fungování a života na nižších úrovních (lokální prostředí, různé instituce počínaje rodinou).

Vezmeme-li na pomoc zmíněné sociologické teorie, pak se nabízí především Mertonův výklad sociální anomie. I u nás v průběhu devadesátých let jako produkt nabyté demokracie a svobody je nabízen model jednání, které otevírá všechny možnosti a jehož výsledkem je úspěch (s tím spojované bohatství), šťastný život. Každý může být strůjcem svého štěstí. Před očima značné části našeho obyvatelstva probíhá určitý „americký sen“ po česku. Současně se však ukazuje, že realizovat tento sen a dosáhnout proklamovaných met legálními cestami a prostředky se jeví pro drtivou většinu nereálné ba nemožné. Ne každý se může stát vítězem „vyvolených“ nebo vyhraje. Určitá část obyvatelstva je zasažena frustrací (neúspěšní podnikatelé, práce za podprůměrnou mzdu apod.) a výsledkem je volba cest, které představují jednání deviantní. Od drobného okrádání, zpronevěr, daňových úniků až po mnohamilionové defraudace označované specificky českým výrazem „tunelování“. Vzhledem k tomu, že v mnoha případech takové počínání „prochází“, není odhaleno či prokázáno a hlavně následně potrestáno, vede to pak nepochybně k nápodobě u dalších jedinců. Ptají-li se přestavitelé teorie sociální kontroly proč takto nejednají všichni, musíme tedy zaměřit pozornost právě na mechanismy sociální kontroly a to, jak tyto mechanismy fungují.

Je známo, že kontrolní orgány (od policie počínaje přes různé inspekce až po kontrolní orgány na úrovni jednotlivých organizací) zdaleka nepracují, jak by bylo třeba. Případů nedůslednosti, selhání (korupční aféry) je příliš mnoho, než aby to nezanechalo následky. Co však, podle mého soudu, selhává ještě více je kontrola morální, sociálně psychická, veřejným míněním. Od konce osmdesátých let se ještě mnohem více rozšířil stav apatie, lhostejnosti, nevšímavosti. Takováto atmosféra ve společnosti je přímo živnou půdou pro deviantní jednání.

Další souvislost, která se rýsuje ve spojení s teorií sociální dezorganizace, je stále více nebezpečně rostoucí společenská diferenciace. Vzhledem k předcházejícímu společenskému vývoji u nás je to o to složitější. Jsme z předcházejících desetiletí zvyklí na to, že se společnost nijak výrazně nečlenila, na to, že existovala určitá nivelizace. Na problém postupující výrazné diferenciace společnosti upozorňuje řada odborníků v celosvětovém měřítku a označují jej za časovou bombu.

Otázky

1. Uveďte možné přístupy společnosti k sociálním deviacím.
2. Který z přístupů je podle vás nejefektivnější?
3. Jaké přístupy jsou aktuální v naší společnosti?
4. V čem spočívá efektivnost prevence?
5. Jakými způsoby se realizuje terapie?
6. Co podle vás nejvíce ovlivňuje situaci u nás v souvislosti se sociálními deviacemi?

Souhrn

Kapitola pojednává o možných přístupech společnosti v souvislosti s výskytem sociálních deviací. Jsou řešeny přístupy represivní, který s postupující humanizací společnosti je na ústupu, abolicionistický, který představuje snahu předcházet a zamezit výskytu sociálních deviací, reglementační, který lze uplatnit u některých jevů a za určitých podmínek a nakonec terapeutický, který je od toho, aby i těm, kteří se dostali „na dno“ podal pomocnou ruku.

Literatura

KRAUS, B. *Sociální deviace v transformaci společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015.
KRAUS, B., HRONCOVÁ, J.a kol. *Sociální patologie*. Hradec Králové, Gaudeamus, 2010, s. 18-20.
FIŠER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie.* Praha: Grada Publishing, 2009, s. 35-37.